

Gidron Mordechai

IDEGEN MAGYARORSZÁGON ÉS EMLÉKEZÉSEK

*Magyar nyelvű kiadás
2015 Tel-Aviv*

*Idegen Magyarországon
és emlékezések*

Gidron Mordechai

Magyar nyelvű kiadás – 2015 Tel-Aviv

Impresszum

A mű eredeti címe: Zárím bhungáriya

Szerző: Gidron Mordechai

Kiadó: Boribon Szakfordító Iroda

Kiadás éve: 2016

Szöveggondozás: Szöllős Ákos

Lektor: Szöllős István

Tipográfia: Szűcs István

Nyomdai előkészítés: SK. Marketing Kft.

ISBN: 978-963-12-4541-7

Tartalom

Ajánlás.....	4
Köszönet	5
Előszó	6
Miután gyermekeink elhagyták otthonukat.....	9
Hogyan éltük át a gyermekektől távoli éveket?.....	9
Kirándulás Disney Worldbe, a meseországba.....	11
Kirándulunk Európában.....	13
Idegen Magyarországon.....	16
Ausztriában	20
Tillisburg.....	21
Reggeli kávé.....	24
Eszter emlékeiből.....	25
Roswitha	44
Zoli	46
Emlékek a miskolci gettóról.....	46
„Aranyos” történet	55
És ismét Európában.....	59
Budai séta	62
Levél 17 éves unokánk zarándokútjára Auschwitzba	64
Emlékbeszéd, amely nem hangzott el Ottó temetésén	66
Emlékbeszéd, amely elhangzott 2014-ben Izraelben, a Negba kibucban – Yakov	67
Hatvanéves találkozó a magyarországi cionista fiatalsággal	70
Gyermekkori emlékek.....	72
Dénes.....	74
Apám emléke	78

Ajánlás

Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell, írta Ludwig Wittgenstein filozófus Logikai-filozófiai értekezés című művében majdnem száz évvel ezelőtt. Az azóta zajló pusztítás és pusztulás azonban megmutatta, hogy a valóság pontosan ellenkezőleg működik: az élni akaró élet mesélni kezd. Arról a tragédiáról is meg kell próbálni valamit mondani, amelyről egyébként nem lehet beszélni. Meg kell próbálni, kezdve a legkisebb emlékszilánkokkal. El kell kezdeni, mert különben a betokosodott fájdalmak, traumák, veszteségélmények generációkon át folytatják a pusztítást a lelkekben.

A történészek megírhatják, mikor és mi történt. Azt azonban, milyen is volt mindez, csak az emlékezők mesélhetik el. Az ember sok adatot elfelejt, de érzéseire pontosan emlékszik. Ezért az események milyenségét kell elmondani, erre tudnak rezonálni a későbbi nemzedékek.

Mordechai Gidron második önéletrajzi művében a holokauszt alatti és utáni élet képeit felvillantva meséli el, hogyan folytatta és bontakoztatta ki életét rettenetes élmények és személyes veszteségek ellenére. Emlékezik holtakra és élőkre, élményekre, érzésekre, eseményekre.

Hányan éltek túl a holokausztot? Közülük hányan voltak képesek a veszteségek után is teljes életet élni és lelki egészségben magas kort megélni? Mordechai Gidron élete és könyve egyedülálló, felkavaró és tanulságos. Kívánom olvasóinak, hogy a lehető legtöbbet tanulják és értsék meg emlékeiből.

Szőllös Ákos

Köszönet

Köszönet Szöllős Ákosnak és Szöllős Istvánnak – Boribon Szakfordító Iroda -, aki precíz lektori munkájával, szakmai tudással és mély átérzéssel fogadta témakörömet, mely számára – mint a legtöbb fiatal, Magyarországon élő embernek – elég ismeretlen anyag. Közös munkánk egy budapesti, személyes találkozón kezdődött. Ismerkedésünk folyamán úgy értékeltem, hogy nagyszerű partnert fedeztem fel. Ákos odaadóan kezelte szerény, laikus munkámat, és hálás vagyok érte.

Héber nyelven, melyet sokan szent nyelvnek tartanak „YISAR KOACH” a Talmudból szabadon fordítva „további erő kívánsága”.

Gidron Mordechai, 2015 Tel-Aviv

Előszó

Lior, a legidősebb lányunokánk egyik alkalommal úgy nyilatkozott, nagyapánk, Mordechai (ez én vagyok) ahelyett, hogy a pénzét pszichológiai kezelésre költené, megírja és kiadja emlékeit. Azt hiszem, van valami igazság ebben a megállapításban. A lány már 19 éves, kötelező katona szolgálatot teljesít Izraelben, és megélt már egyet s mást...

Talán így is lehet értelmezni ezt a kötetet, melynek eredetileg azt a címet adtam: „Miután gyermekeink elhagyták a szülői házat”. Előbb megtörtént eseményekkel bővítettem a könyvemet, majd szűkítettem az eredetit, a szülői otthon elhagyását. Végül is nevezhetném az emlékek keveredésének, amelynek a közös nevezője a zsidó holokauszt borzalmas traumája.

Soraimban megpróbálok rendet teremteni, dacára a sokféle ágazó szövegnek, melynek írása nem is biztos, hogy befejeződött, hiszen a családban állandóan történik valami, amelyről úgy érzem, hogy megörökítésre érdemes.

Ebben az évben két rokonom halt meg. Unokabátyám, professzor Ottó Bognár (Blum) Budapesten, és egyik néhai unokanővérem fia, Yakov a Negba kibucban. Nem volt közöttük kapcsolat, mert Yakov Izraelben élt, de Dél-Amerikában született, Ottó pedig Magyarországon született, élt és munkálkodott. Mindkét embernek az élete változatos, néha megdöbbentő volt.

Újszülött unoka érkezéséről is szól a családi krónika, Riki és Rafi kislányáról, Emíliáról.

Fontosnak tartottam két múltbéli családi esemény megörökítését ebben a kötetben: szeretett feleségemnek, Eszternek a történetét és az „Aranyos történetet”, mely az aranyról és az emberi természetről szól. Írtam néhány rövid történetet az én távoli gyermekkoromról, és beszámolókat külföldi utazásokról.

Nyolcvanas éveinkben, idősödő korunkban figyelemmel és élvezettel követjük gyermekeink és a családjuk fejlődését. Fiunk, Rafi nagyvonalú életét, és leányunk, Dorit fáradhatatlan családi dinamikáját. Az unokák közül Julian New Yorkban középiskolába jár, Lior katonai szóvivő, Roni az érettségi vizsgák előtt áll, Hadar az ötödik osztályba lép ősszel, és a legkisebb, az újszülött Emília már sikeresen hasra fordul.

Mintha Vigeland szobrászművész Oslóban kiállított az Élet körforgása című remekműve kelne életre mellettünk. Mi már tudatában vagyunk, hogy az élet nem végtelen, és eljön az elszakadás pillanata, mely szomorú és bosszantó is, mert annyi veszedelem átélése után, talán azt gondoltuk néha, hogy...

Mit is gondoltunk? Igazságos-e egyáltalán, hogy ilyen hosszú, viszontagságos élet után egyszerűen felmondó levelet kap az ember?

Miután gyermekeink elhagyták otthonukat

Két gyermekünk született Izraelben. Fiúnk, Rafi nyolc évi házasság után, és lányunk, Drorit, aki hat évvel követte Rafit. Ketten, feleséggel, Esztivel szélesebb családi kör támogatása nélkül neveltük fel gyermekeinket, azon sajnálatos ok miatt, hogy családjainkat kiirtották. Nem volt egyszerű az új, idegen és fiatal Izraelben megteremteni számukra a felnevelésükhöz és a beilleszkedéshez szükséges alapot. Feleséggel mindketten a holokauszt maradványai vagyunk. Már 13 éves korunkban megtanultuk, hogy a puszta életünkért is meg kell küzdenünk. Nehéz sorsunk volt, de sikerült megalapozni létünket erkölcsileg és anyagilag egyaránt. Új, kicsi és fejletlen országunk az első húsz évben megteremtette annak lehetőségét, hogy felépítsünk egy jóléti társadalmat, és újjáépítsük saját magunkat. Hogy ez nem lett tökéletes? Semmi sem sikerülhet tökéletesen.

Fiúnk elektromérnöki diplomával került New Yorkba, ott folytatta tanulmányait, és fejezte be PhD végzettséggel. Lányunk szintén New Yorkban végzett klinikai dietetikusként.

Mostanra, a 21. század első évtizedére a két „gyerek” önálló családos emberré lett. Őt unokánk született. Visszatekintve a múlt század nyolcvanas éveire, amerikai tanulmányaik nem kevés küszködést jelentettek családunknak, érzelmileg és anyagilag egyaránt. Rafi tizenöt évig tanult, és dolgozott New Yorkban. Drorit hat évig élt az amerikai metropoliszban. Aztán mindketten hazatértek gyermekeikkel Izraelbe. Drorit és Rafi egyidőben voltak Amerikában. Mindketten kiutazásuk előtt kötöttek házasságot, így nem voltak egyedül idegenben.

****

Hogyan éltük át a gyermekektől távoli éveket?

1984-ben fiúnk utolsó egyetemi évének befejezése előtt állt Tel-Avivban, mikor két sorsdöntő elhatározásra jutott. Elvette barátnőjét, Gilit, és

együtt utaztak Amerikába a mester- majd a doktori képzésre. Nagyon nehéz volt az elválás Rafitól, néhány év múlva pedig Drorittól.

Egy igen meleg, fojtogatóan párás reggelen búcsúztattuk Rafi fiúkat, amikor útra kelt New Yorkba. Féltünk a búcsúzás traumájától a repülőtéren, ezért nem is kísértük ki. Csak bementünk a szobájába, megcsókoltuk, és kiszaladtunk zokogva. Nem tudtuk, mikor látjuk viszont. Londonban megszállt egyik ismerősénél, ahonnan hazatelefonált, és röviden csak annyit mondott: „Most repülök tovább New Yorkba – szeretlek benneteket!” Ez felemelő érzés volt, mert ilyet még soha nem mondott nekünk. El kellett válnunk tőle ahhoz, hogy ezt kimondja? Talán igen.

Aztán lányunk, Drorit a testnevelési főiskolai záróvizsgálata után egyik nap jött, és elújságotta: „felvettek a NY. U. egyetemre, utazok Rafi után”. Itt maradtunk ketten, egyedül.

Tudtuk, hogy új életrendet kell kialakítanunk magunknak. Felújítottuk a bútorokat a lakásban, és megújítottuk baráti körünket. Beiratkoztunk egy uszodába, és kora reggel úszással kezdtük a napot. A hétvégén vár-tuk a telefonokat a gyerekektől.

Három alkalommal látogattuk meg őket New Yorkban. Jó érzés volt gyermekeinkkel együtt lenni, de egyszer sem éreztük magunkat igazán jól Amerikában.

Első alkalommal nagyon ódzkodtunk az utazás gondolatától is. Akkor anyagilag még gyengén álltunk, a nyelvet sem beszéltük, és ott először életünkben úgy éreztük, hogy szinte gyermekeink gyámsága alá kerülünk. Hatvan éves korban már nehéz ilyen érzésekkel megbirkózni. Addig már néhányszor voltunk Európában, de tudtuk, hogy Amerika más. Ott egy ismeretlen, és számunkra furcsa világba kerültünk. Rafiék a Columbia Egyetem közelében egy kis lakásban éltek. Rafi ott tanult, de a szomszédságban volt a Harlem is, amely, mint ismeretes, nem biztonságos környék. Rafi azt ajánlotta érkezésünk után, hogy ne tartsunk magunknál sok pénzt. Ilyen és hasonló furcsaságokat kellett megszok-nunk. Például az amerikai gazdasági jelszavakat, amelyek a mi izraeli, puritán világnézetünknek nem tetszettek.

Aki nem vásárolt New Yorkban, az nem él – így a fiúnk...

Na jó, mondtuk látszólag belenyugodva, és szaladtunk venni két farmernadrágot.

„Aki nem nézte meg Disneylandet, az mintha nem is járt volna Amerikában...”

Na jó, akkor nézzük meg – mondtuk látszólag beletörődve.

Kirándulás Disney Worldbe, a meseországba

Megkértük menyünket, rendeljen kettőnknek repülőjegyet és kétnapi tartózkodásra szállodát Orlandóban. Amikor meglettek a jegyek és a szállás is, megkérdeztük Gilit, mennyi pénzt vigyünk magunkkal.

– Hát, talán száz dollárt – válaszolta.

Most előre elárultam a poént, ugyanis ennél a pontnál lett elrontva az egész kirándulás.

Késő délután indultunk Orlandóba, ahova este tíz óra körül érkeztünk meg. Felhívtam a szállodát, hogy küldjenek taxit értünk Gili menyünk szobafoglalása alapján. Azt válaszolták, hogy ők nem küldenek taxit ilyen távolságra. Kérdésemre úgy tájékoztattak, hogy nyolcvan kilométerre vagyunk a szálláshelytől. Korábban már említettem, hogy egyikünk sem beszélt angolul, én csak néhány tömondatot tudtam elmondani.

Mit tegyünk? Keressünk taxit, amely talán elvisz ilyen távolságra éjjel is? Kiderült, hogy nem nagyon akarnak ilyen későn és ekkora távolságra fuvarozni, és ha igen, akkor is több mint ötven dollárt kérnek. A mi zsebünkben viszont csak száz dollár lapult, és abból a pénzből még futnia kellett a szállodára, a mesevárosra, az ennivalóra, másfél napra. Angolul dadogva alkudoztunk a taxisofőrökkel, mígnem közeledett egy japán kinézetű taxis, aki megkérdezte, milyen nyelven beszélünk. Kiderült, hogy kicsit ért németül. Vállalta a fuvart, és elindultunk.

Éjjel egy óra felé járt, amikor megérkeztünk a szállodába. Miután kifizettük a szobát, körülbelül harminc dollár maradt a zsebünkben. Rossz, ideges hangulatban feküdtünk le, nem tudván, miként alakul a holnap, amely már aznap volt. Eszti egyáltalán nem akart tovább maradni, utazunk vissza reggel, ajánlotta. Alig aludtunk a hosszú utazás után a meleg miatt és az idegességtől, de főképpen azért, mert nem volt elég pénz nálunk. Hogyan is számolta ki kedves menyünk a száz dollárt?

Az igazság az, hogy nem számolt! Mára csak volt menyünk soha sem volt meggondolt, megfontolt ember, akiben bízni lehetett.

Reggel lementem a portára, ahol a „meseországba” szóló jegy árusa ült. Kiderült, hogy csak taxival lehet megközelíteni a látványosságot. Kiszámoltam, ha nem eszünk egész nap, legfeljebb egy kis adag csirke szárnyat, talán futja a pénzünkből.

Reggeli után több mint félórát utaztunk, mire megérkeztünk Disney birodalmába.

Ha odaértünk volna simán, nem pedig dühösen, fáradtan, idegesen, talán élveztem volna. De ott, akkor megfájdult a fejem a zajtól, a színes forgatagtól, valamint a rengeteg mulatozó gyerek és felnőtt láttán. Nagyon nehéz nap volt ez, amikor tulajdonképpen a gyermekkori mesék színhelyeihez térhettem volna vissza. (Ha lett volna egyáltalán gyermekkorunk!) Ekkor tudatosult bennem, hogy amit zárójelben írtam, a felszabadult és felhőtlen gyermekkor, soha nem is létezett. Nuku, azaz elveszett, mert 13 éves korunkban éppen a holokauszt állatias világát éltük át.

Meseországban volt mesefelvonulás, életre keltették Piroskát, Hófehérkét, Mickey Mouse alakításait. Állatnak beöltözött embereket és embereket utánzó állatokat láttunk, de ez az álomvilág nekem csak szomorúságot okozott. Ez olyan világ volt, amely kimaradt az életünkből. Csak azt éreztem, hogy sírás fojtogatja a torkom. Aztán érkezett egy néhány perces nyári felhős szakadás, mely Orlandó gyermekvárosában lehűtötte a páras levegőt és megviselt lelkiállapotomat.

Késő délután a maradék két-három dollárral a zsebünkben várakoztunk a New Yorkba visszainduló repülőgépre.

Gépünk egyórás késéssel szállt fel. Manhattanbe megérkezve még jegyet kellett vennünk a földalattira. Éjjel 11 óra elmúlt. Közeledtünk Rafi lakásához, mikor valami tájékoztató félét mondtak be az utasoknak. Úgy értettem, nem áll meg a vonat a mi állomásunkon, csak egy megállóval később, Harlemben. Már alig maradt utas rajtunk kívül, ők is valamennyien sötétbőrűek voltak. Most mi lesz?

Közelünkben ült egy fekete lány, megpróbáltam megkérdezni, mit tegyek. Megértett és megnyugtatóan, hogy nem kell elhagyni Harlemben a földalatti megállóját, mert a szemből érkező vonat visszavisz egy megállóval oda, ahová eredetileg készültünk. Így is történt.

Éjfél lett, mire bekopogtunk Rafiékhöz, akik nem tudták elképzelni, hogy miért nem érkeztünk meg a várt időben. Telefon? Arra már nem maradt pénzünk.

Derűsen meséltük kalandunkat. Rafi elhült felesége meggondolatlan tanácsa hallatán. Menyünk közben csak mosolygott. Talán kacagott is magában?

Még kétszer voltunk N.Y.-ban. Első unokánk, Julian, Rafi kisfia születésének és Drorit lányunk kislányának születése alkalmából. Aztán elhatároztuk, hogy megnézzük az új Európát.

Kirándulunk Európában

A múlt század nyolcvanas éveiben, mikor még mindkét gyermekünk élettársával az USA-ban tanult és dolgozott, elhatároztuk, hogy elutazunk Nyugat-Európába is, mert úgy éreztük, hogy anyagilag már megengedhetünk magunknak egy kis ízelítőt a luxusból.

Ketten repültünk, először Frankfurtba, és onnan bérautóval Bécsbe, Ausztria fővárosába utaztunk. Dacára annak, hogy csak kb. harminc év múlt el azóta, hogy ezek a részek még félelmetes és nyomasztó emlékeket idéztek elénk, a helyek szépsége és közelsége a mi kultúrvilágunkhoz erősen vonzott minket.

Kezdtük az ismerkedést Frankfurttal, majd folytattuk utunkat tovább a festői Heidelbergbe, utána pedig München lüktető, nagyvárosi életével ismerkedtünk.

Aztán tovább a romantikus Salzburgba, és onnan a habsburgi Bécsbe. Ez időben költségvetésünk még nagyon szerény volt, csak magánszálások szobáit tudtuk kivenni.

Bécsből szerettünk volna Budapestre jutni, de adminisztrációs nehézségek támadtak: csak én kaptam beutazási engedélyt rokonlátogatás címén (az izraeliek akkor még nem voltak kívánatosak Magyarországon). Így Eszti hazautazott Tel-Avivba, én autóbusszal folytattam az utat Pestre.

Késő délután érkeztem Budapestre, autóbusszal több mint harminc év után először gyermekkorom városába. Egyenesen a Kavics utcai lakáshoz, Edit unokanővérem lakhelyére hajtottam a taxival. Ideges izgalommal vártam a találkozást Edittel és még ismeretlen családjával, amelyet elutazásom után alapított. A háború után apámmal mi is itt laktunk, három-négy évig anyám nővérével, Gizi nénivel, és bátyjával, Simi bácsival. Azóta már mindketten meghaltak. Tudtam a hatvanas években történt halálukról, miután elhagytam Magyarországot, de még Pestre érkezésem előtt. Így igazából még nem fogtam fel, hogy én bizony egy új családhoz érkezek, amelyet nem ismerek, hiszen a régi már nincs. Anyámnak ez a két testvére maradt meg a holokauszt után a tíz testvérből. Ez a két szomorú, gyászba borult ember maradt életben azok közül, akik közeli rokonaim voltak, és Gizi nagynéni lánya, Edit, aki négy évvel volt idősebb nálam. Edit édesapja és Simi bácsi felesége elpusztult a németországi koncentrációs táborokban. 1945-ben a lakás elég nagy volt ahhoz, hogy minket apámmal befogadjanak. Három özvegy és mi Edittel ketten éltünk itt, Edit apa és én anya nélkül, félárván. Ezekből az emberekből nem lett család, mert mindenki bezárkózott egyéni gyászába és szomorúságába.

De a fiatalság előbb-utóbb úgy-ahogy megtalálta a továbbélés útját. Edit férjhez ment Misihez, megszületett lányuk Vera, később megjött az unoka, Robi. Én pedig új utat kerestem, Izrael akkor született államába vándoroltam.

A taxi bekanyarodott a jól ismert, kis utcába, rögtön felfedeztem, hogy Edit várva kémleli az utcát. Rögtön megismertük egymást. Elérzékenyülés. A lakás a régi helyén, de bent nem az. A régi és az új keveréke. Nagyon szívélyesen fogadtak. Leültünk a régi, ismert konyhában, mely néha a találkahely volt az ott élő szomorkodóknak. Én hirtelen sírógörcsöt kaptam.

Megértéssel fogadtak és megnyugtattak. Edit gyorsan becsukta az ablakot az augusztusi hőség dacára, mondván, ne hallják a szomszédok a beszélgetést. Hogyan, még mindig van mitől félni? Számomra ez érthetetlen... Edit megkérdezte, akarok-e szórakozni menni rövid, hatnapos tartózkodásom alatt.

– Én csak családi látogatáson vagyok, azon kívül nem érdekel itt semmi – válaszoltam.

Lefekvés – a Duna-parti szobában helyeztek el, ott laktunk apámmal a háború után.

Másnap Edit bekísért a városba. Felismertem a helyeket, de már nem ismertem ki magamat, nem emlékeztem a nevekre, na, meg sok utcánév megváltozott. (Tíz évvel később pedig visszaváltozott majdnem minden.)

Harmadnap utaztam Miskolcra. Minek? Volt ott még egy sír az Avason. Apai nagyapám sírja, ki még természetes halállal távozott 1942-ben az élők sorából.

Elutazásom előtti napon felkerestem egyik nagybácsim özvegyét, Ella nénit. Már nagyon öreg volt, de szellemileg még a régi. Elbúcsúztunk, mindketten éreztük, hogy ez az utolsó találkozás...

Idegen Magyarországon

Beültünk a taxiba Ferihegyen. Esztivel héberül beszélgettünk egymással, a gépkocsivezetőhöz viszont magyarul szoltam. Kezdetben saját beszédemet hallva úgy éreztem, idegen a magyar kiejtésem. Ez szinte meglepéssel töltött el, hiszen idegennek éreztem magamat itt, dacára annak, hogy minden helyet ismertem és felismertem még gyermekkori emlékeimből.

- Honnan érkezett a repülő? - kérdezte a gépkocsivezető, egy szimpatikus, 40 körüli férfi.

- Tel-Avivból.

- Ön magyar? - kérdezte ismét.

- Nem, én csak itt születtem.

- Hát akkor, ha itt született, hogyhogy nem magyar?

- Én Izraelben élek.

- Akkor ön izraeli?

- Így van - feleltem.

- De, hát hogyan, ön nem magyar? Itt született, és jól beszéli a nyelvet.

Ez az első csalódásom saját magamban, hiszen már jól beszélem a nyelvet!

- Szóval látogatóba jöttek haza. - mondta a sofőr.

- Nem, kérem, nem itt az otthonom, mert legyilkolták a családomat a második világháborúban

- De az embernek a születési helye mindig a hazája marad.

- Nézze - válaszoltam neki, mert a sofőr intelligens, jó benyomást tett rám, szívesen folytattam vele a társalgást -, az otthon vagy a haza nemcsak négy fal, hanem a rokonság, és a társadalom empátiája (megértőképessége). Nemrégén még volt egy unokanővérem, aki életben maradt itt, akivel közös gyermekkorunk volt egy nagy családban. Akkor még volt valaki, akinek megérkezésem után telefonálhattam, és együtt lehettem vele. Ma már senkim sincs. Igaz, hogy él még egy unokabátyám (azóta már meghalt), akivel ugyan közös az Auschwitzban átvészelt múltunk, de ő az ittlétet választotta. Matematikus lett és meggyőződéses kommunista.

- És megmaradt kommunistának?

- Azt hiszem, hogy igen. Ő nem beszél erről. Nem beszél a közösen át-szenvedett múltunkról, és egyáltalán nem beszél arról, hogy mi történt Magyarországon a zsidókkal. Pontosan úgy, mint a legtöbb magyar ember itt. Hallgatnak, így tesz az unokabátyám is. Nem is kérdezi, hogyan élünk mi Izraelben. Dacára, hogy lenne erről sok mondanivalóm, hiszen nálunk sem múlik el nap újságok, történések, események nélkül.

- És mivel töltik itt az idejüket?

- Utazgatunk, találkozunk barátokkal véletlenül, de talán nem is véletlenül, és ők nem is zsidók. Számunkra nagyon fontos, hogy ne barátkozzunk túlünk idősebbekkel, mert mindig gyanús a múltja a nálunk korosabbaknak. Zsidókkal sem tudunk barátkozni, mert azok általában szintén felejteni és feledtetni akarják a múltat. Be akarnak olvadni a magyarságba, tüntetnek a lojalitásukkal, a hűségükkel az ország iránt. Hasonlóan, mint a háború alatt tették, egészen addig, amíg le nem öldösték őket, azaz minket.

- Mi a véleménye sofőr úr - kérdeztem -, nevezhetem ezt az országot hazámnak?

- Sajnálja hallani, hogy nem úgy érkeztünk ide, mintha haza jönnénk? Kevés a magyar, és sok fiatal el is hagyja az országot. - Majdnem kicsúszott a számon, hogy nálunk is hasonló a helyzet, de elnyeltem ezt a sajnálatos párhuzamot.

Célunkhoz közeledve kijelentette, megért minket, aztán elárulta, hogy tulajdonképpen neki is volt olyan nagymamája, akit zsidónak tartottak, és „nem jött vissza”.

Igen, „nem jött vissza” – így kódolják azok sorsát, akiket meggyilkoltak!

- Izrael szép ország, nemde? –váltott témát a sofőr.

- Miből gondolja? - kérdeztem vissza.

- Hát, látni a tévében. Szép tengerpart, kellemes időjárás, boldog emberek. Szép - így a sofőr.

- Igen, valóban szép - megérkeztünk, fizettem, de előbb még felírtam neki magyar nyelvre lefordított könyvem internetes címét.

(<http://mek.oszk.hu/06500/06529>). „Szálloda gyermekkor”.

Elköszöntünk.

****

Sétálgattunk egy kis városkában a Balaton környékén. Egy, az utcán álldogáló középkorú férfi meghallotta, hogy idegen nyelven beszélünk, és megkérdezte, honnan jöttünk? Visszakérdeztem:

– Hallott már Izraelről?

– Igen – válaszolta. – Sok ott a háború, nemde?

– És vajon tudja, miért van ott háború? – kérdeztem.

– Mert Izrael elnyomja az arabokat – felelte bizonytalanul, aztán folytatta - Maguk miért élnek ottan, és nem itt Magyarországon?

- Akarja hallani az igazi okot? – azzal kivettem a zsebemből a magyar nyelvű könyvem internetes címét, és átnyújtom az emberemnek. „Szál-loda gyermekkor” - Ha igazán, de igazán érdekli, hogy miért élek Izraelben, akkor olvassa el ezt a történetet, és megérti.

****

A színházi jegyirodában hasonló társalgás:

– Hazajöttek látogatóba?

Majd' megpukkadok mérgemben:

– Nem asszonyom, nekünk nincs hazánk, csak otthonunk van!

****

Az osztrák határon autóval megálltunk, valaki megkérdezte magyarul:

– Bocsánat uram, úton van Bécs felé vagy haza?

– Sajnálom, de mi Pestre utazunk.

– De hát akkor haza! Nem?

– Uram, ön téved. Annak ellenére, hogy beszélem a nyelvet, számomra Magyarország nem HAZA.

– Fura meghatározás – így az ismeretlen.

****

Pesten mindig megnézem apám volt üzletének a helyét a Lipótvárosban. Az üzletben most virágot árulnak. Egy fiatalember a tulajdonos. Bemegyek, és mondom az árusnak, hogy nem akarok vásárolni, csak meg szeretném nézni a helyet, felfrissíteni az emlékeimet. A helyiség nagyon kicsi, nem így emlékeztem rá. A kirakat olyan, mint volt, de belül nincsenek vitrinajtók, úgy látszik, virágot nem lopnak. Az eladó egy fiatalember, nagyon szimpatikus és készséges. Mutat két régi vasrudat

a bejárat fölött az utcafronton, és azt kérdezi, hogy talán a cégtábla volt odaszerezve? Erre nem emlékszem. Drorit és Eszti velem volt, és elhatároztuk, hogy onnan küldünk kedves Vilma barátnőnknek virágot.

A hétvégén színházba mentünk. A szünetben megláttuk a virágos embert az édesanyjával. Ilyen a vak véletlen, hiszen a másfél milliós Budapesten legalább 50 színházi előadás fut egy este!

A fiatalember megállt, bemutatta az anyját, és kérdezte, hogy rendben megérkezett-e a virágküldemény? A mama hozzáfűzte, hogy ő vitte el a virágot.

Én: – Minden rendben, meg vagyunk elégedve.

Elköszönünk. Mind a négyen mosolygunk, más-más okból.

(A fiatalember homoszexuális, legalábbis az öltözéke alapján).

****

Utolsó este a Sas-kabaréba mentünk. Szatirikus, humoros esti műsor, Sas József rendezésében, kicsit emlékezve és plagizálva a zsidó humoristákat a háborús 40-es évekből, Budapesten. Politikai és társadalmi bohóckodás. Kritika mindenről. A terem kicsi, az első sorok szinte érintik a színpadot. A műsor végén a rendező-főszereplő egy kis hazafias optimizmussal akarta zárni az estét. Rögtönzött monológba kezdett, emlékeztetve a közönséget egy nemrég történt, sok áldozatot követelő európai közlekedési tragédiára, de „hála Istennek” nem voltak magyarok az áldozatok között. Aztán úgy folytatta, „dacára, hogy egész este humorizáltunk a nemzetünkről, népünkről, azért amikor tragikus események történnek, mi, magyarok összetartunk.” Kezdtém idegesen fészkelődni a helyemen, mert eszembe jutott, hogy még néhány rögtönzött hazafias mondat, és lekéssük a Margitszigetre menő, utolsó autóbust. Odasúgtam Esztinek, ha nem lépünk le azonnal, akkor lemaradunk az utolsó buszról. Így, a nem tervezett monológ időzítésének hibájából, amikor a közönség már teljesen átadta magát a magyar együttérzés gondolatának, a néma csöndben, az idegen áldozatok emléke iránti átszellemült hangulat csúcspontján megböktem Esztit, és mi ketten az első sor közepén felálltunk, sietve elhagytuk a termet. Ezt lehetett esetleg tüntető gesztusnak is felfogni.

Így születnek valószínűleg a tüntetők is, akikből névtelen hősök lesznek! Nem volt kellemes a helyzet. De megmutattuk nekik! Na, meg el is értük az autóbust.

Ausztriában

Az egyik ismert „Baden” nevű városkában napos, szép időjárás volt, amikor ültünk a meleg vizes medence mellett. Egy idős helyi házaspár telepedett mellénk.

– Szép az idő - mondta a feleség, próbálva beszélgetést kezdeményezni. A férj alacsony termetű, idősebb, botra támaszkodott, és hozzám fordult:

– Maga hány éves?

Válaszoltam és ugyanúgy visszakérdeztem:

– És maga?

– Kilencven – volt a válasz, majd elfordult és elment valahová. Volt ebben az ismeretlen emberben valami tipikusan osztrák, agresszív megjelenés. Zavart. Aztán feleségéhez fordultam, aki még ott maradt:

– A férje magas kora ellenére jól tartja magát – elhatároztam, hogy tovább nyomozok, mert gyanítottam valamit. – Pedig biztosan sokat átélt a háborúban – így folytattam.

A válasz:

– Nemcsak ő vett részt a háborúban, hanem én is – így a feleség -, hadiüzemben kellett dolgoznom.

Néhány másodpercig hallgattam, aztán közöltem:

– Én is dolgoztam hadigyárban!

– Hol? – kérdezte a feleség.

Bedobtam a választ: – Auschwitzban.

Az előbb még társalogni vágyó asszony szó nélkül gyorsan összeszedte a holmijukat, és eltűnt a környékünkről.

Úgy látszik, nem tévedtem. Úgy látszik, megbizonyosodott feltevésem ezekről a félig-meddig kedves emberekről.

****

A lakástulajdonos Bad Vöslau városkában egy ötven körüli, szimpatikus osztrák volt. Az első napokban kicsit beszélgettünk, majd megmutattam neki német fordítású könyvemet. Elutazásunk közeledtével azt mondta, hogy a családja is szeretné elolvasni. Ott hagytam neki a könyvet.

Az utolsó délután a lakáshoz érve egy fiatalember a kocsijából bizalmatlanul figyelt bennünket. Másnap kora reggel berakodtunk az autóba, és indulni készültünk a reptérre.

Hirtelen megjelent mellettünk a tegnap látott fiatalember, bemutatkozott, mint a lakás tulajdonosának fia, és bocsánatkéréssel kezdte. Ne nehezteljünk az előző délutáni barátságtalan viselkedéséért. Nem ismert bennünket, nem tudta, hogy a vendégei vagyunk.

Megnyugtattuk, hogy nem éreztük magunkat megsértve.

Talán már elolvasta a könyvet? Vagy csak udvarias akart lenni? Nem kérdeztük.

Tillisburg

Bécsből Németországba utaztunk. Hosszú volt az út bérautóval, kicsit fárasztó, ezért éjszakai pihenőt terveztem Linzben.

Krisztina, magyarországi német barátnőnk figyelmünkbe ajánlotta, hogy látogassunk el Tillisburgba, Linz mellé, ahol egy távoli rokona élt, egy gróf. A kastélya nagyon érdekes. A gróf neve Heinz Altez, egy idős, hadirokkant férfi.

Odautaztunk. Patinás kastély körülvéve sportpályákkal, hatalmas zöld területekkel. Esztinek nem akaródzott bemenni, de behajtottam a bejáráthoz. Egyedül felmentem az első emeletre, és csöngettem. Kis idő múltával nyílt az ajtó. Megjelent egy magas, fess ember egy nagy fekete kutya kíséretében. Bot volt a kezében, fél szeme le volt takarva, a kezein kesztyű. Bemutakoztam mint Krisztina jó ismerőse, és rögtön hangsúlyoztam, hogy izraeli vagyok. Kezet nyújtott, éreztem a kesztyűn keresztül, hogy hiányoztak az ujjai.

A gróf rögtön megkérdezte, hogy van-e velem valaki, és felajánlotta,

hogy megmutatja nekünk a kápolnát, valamint Napóleon katonáinak megőrzött nyomait a kápolna mellett.

Lementünk, udvariasan köszöntötte Esztit. Eszti megkérdezte, hogy mióta lakik itt? Nyolcvan éve, felelte, itt születtem.

Megkérdeztem, lefényképezhetem-e? A gróf felajánlotta Esztinek, hogy álljon mellé. Elkészült a fénykép, Eszti és Heinz gróf egymás mellett. Kicsit még nézelődtünk, aztán elköszöntünk.

Utaztunk Salzburg irányába, de nem az autópályán, hanem csendes mellékúton, a tavak mellett. Különböző érzések kavargtak bennem a találkozás után. Ki ez az ember? Dolgozott a fantáziám: Háborús „hős”, avagy rokkant „áldozata” a háborúnak? Mit gondoljak róla? Öldökölt-e zsidókat, vagy majdnem elesett a háborúban? Láta-e, mi történt a zsidókkal, vagy szemét és fülét is eltakarta? Rettenetesen rokkant, ami nem csekély büntetés a sorstól, amely talán jár is neki, de lehet, hogy ő személyesen nem bűnös. Ő a háború vesztese, de egy festői kastélyban él, és megmaradt majdnem mindene, a család vagyona, és ki tudja még mi? Nincs itt igazság, aszimmetrikus minden.

Néhány év múlva gróf Altez meghalt, fényes temetést rendeztetett magának. A naiv Krisztina (a háború után született) azt állította, hogy Altez nem volt náci. Na, jó, maradjunk a kételyeknél.

De, mégis el kellene égetni legalább a fotóját, amely ugyan barbár gondolat, de jót tesz a léleknek. Az is ér talán valamit.

****

Szendrői utunk után ellátogattunk Lillafüredre. Az üdülőhely Miskolc mellett a festői Hámori-tó partján fekszik. A környék hegyes-erdős vidék a Bükk hegységben. Gyermekkoromban a keskeny vágányú vonattal utaztunk oda Miskolcra. Autóval most tíz perc az út. Legnagyobb csodálkozásomra a gyermekkori kisvasút még működött.

Akkoriban néha reggelente két nagyszülőmmel és a szüleimmel utaztunk oda vasárnapi kirándulásra, aztán délután visszatértünk Miskolcra. Előfordult, hogy apám egyik testvéröccse, Bandi is velünk jött, akinek a hegymászás volt a kedvenc időtöltése. Mi rendszerint letelepedtünk egy erdei fapad-

ra a gyönyörű Palotaszálló és a tópart között. Kibontottuk az otthon készített uzsonnát, amely a kóser konyha minden előírásának megfelelt. Erre nagyon ügyeltünk, mert a nagyszülők, különösen a szakállas és állandóan fekete kalapot viselő nagyapa ezt nagyon szigorúan vette. Nekem, a pesti gyerekek ezek a rövid kirándulások a szabadban igen nagy élményt jelentettek.

Egyszer a nagybácsi rábeszélte bennünket, hogy nézzük meg az elegáns Palotaszállót közelebbről, esetleg megengedik, hogy bemenjünk a portáig is. A nagypapát megkértük, hogy várjon kint a padon, mert nem szívesen látnak bent egy szakállas zsidót.

Most viszont minden gond nélkül begördültünk a bérkocsival a szálloda parkolójába, bementünk az épületbe, és minden félelem nélkül bejelentettük, hogy izraeliek vagyunk. Rendeltünk egy tóra néző szobát, és ott töltöttük a hétvégét. Mi is az ára ennek a természetes luxusnak? Végig kellett szenvedni egy holokausztot, elveszteni anyát, családot, megküzdeni az életért, és küzdeni az új országban.

A szálloda belül impozáns, arisztokratikus benyomást kelt. Értékes képek a faburkolatú falakon, nemesek, királyok és történelmi jelenetek képei – a Habsburg időket és stílust idézik. A vendégek öltözéke nem puccos, hanem lezser, de a pincérek, a zenekar tagjai, a személyzet még a régi uniformisokra emlékeztető viseletet hordják. A hangulat idegen, számunkra kissé rosszemlékű, de három napig elviselhető.

Kicsit bejártuk a környéket, nézelődtünk. Majd hirtelen a közeli lejtőn egy kiránduló fiatalember jelent meg, turista öltözékben, hátizsákkal, hegymászó bakancsban, csajkával. Így emlékeztem vissza Bandi nagybácsira is. Az öltözék, a harmincas életkor, a testforma – minden hasonló volt. Elfacsarodott a szívem a látványtól.

Bandi bácsit tízezrekkel együtt az orosz frontra hurcolták munkaszolgálatra, egyenesen a halálba – harmincéves korában. Semmi bűne nem volt azon kívül, hogy zsidónak született. Szegény csak kirándulni akart minden hétvégén a Bükkben, szülővárosa környékén.

Eszti megjegyzi:

– Képzeld csak el, ha nem gyilkolják le családjainkat, és ők családokat alapítanak, milyen népes, nagy családjaik lehetnének ma a gyermekeinknek.

Aztán elmentünk Miskolcon az avasi zsidó temetőbe megkeresni Grünwald nagyapám sírját. Ő 1942-ben halt meg természetes halállal. A temető jól karbantartott. Megálltunk a sír mellett. Megtaláltuk az anyám emlékére készített, kis emléktáblát, amelyet apám rendelt meg, de az idő vasfoga letörte nagyapa sírkövééről.

Ekkor Eszti megszólalt:

- Olyan érzésem van itt, hogy öreg nagyapád néz minket odafentről! Ismertem nagyapát - tíz éves voltam, mikor meghalt, és röviddel utána kiirtották majdnem az egész családját. Én, az egyetlen fiúunokája maradtam életben apámmal. (Volt egy kisebb lányunoka, fogalmam nincs, hogy hol van.) Sikerült átvészelnem mindent (?), családot alapítottam, és ha tényleg néz ránk, megvigasztalódhat látva sikerült déd- és ükunokáit. Jól esett hallani Esztitől ezt az irracionális gondolatot. Néha a kimondott érzelmek folytatják azt, ami már nem folytatható.

Reggeli kávé

Mióta Eszttel mindketten nyugdíjasok vagyunk, és nem megyünk naponta munkába, rászoktunk, hogy az első kávé reggel kettesben a szalon két foteljában igyuk meg. Előtte, ébredés után rendszerint átmegegyek Eszti ágyába, ott még egy kicsit összebújunk, aztán egyikünk elkészíti a kávéját. Kávészás közben beszélgetünk mindenféléről, ami érdekel bennünket: tévéműsor, mozi, színházi előadás, könyvek, gondolatok gyermekeink, unokáink sorsáról. Sokszor tervezgetünk a családdal vagy saját magunkkal kapcsolatban. A társaságunkról beszélgetünk, a tervezett vásárlásokat vitatjuk meg. Sok minden szóba kerül.

****

Külön szobában alszunk már hosszú ideje. Ez néha kellemetlennek tűnik. A magyarázat erre, hogy én nagyon éberem és rosszul alszom, teljes sötétségben és csöndben, és ez igaz is – de ez nem a teljes igazság.

****

Van egy álmom, amely néha visszatér kis változtatásokkal. Elöttem egy

Aztán Eszti arra kért bennünket, hogy maradjunk az autónál, mert egyedül szeretné megkeresni a házat, ahol laktak, és ahová elmosódott emlékei hívták, már ami megmaradt.

A ház már nem volt meg, lebontották, de a környező falusi házak még álltak. Eszti felismerte azt az utcát, ahol az egyik üres telken állt az a ház, amelyben az idős Weinberger házaspárnál nevelkedett, lelencgyerekként. A Weinberger-házat lebontották. Ki tudja, miért?

Eszti a Weinberger házaspárt nevelőszüleiként emlegette mindig.

A két világháború között a zsidó felekezetek úgy próbálták megoldani a nehéz sorsú, zsidó családokban született gyerekek sorsát, hogy kiadták őket falusi zsidó gondozó családokhoz, akiknek jól jött az ebből származó bevétel.

Nem lehet tudni, hány éves volt Eszti, amikor Szendrőre került. Ő nem emlékszik más lakóhelyre Szendrő előtt.

Eszti ment, és bekopogott az egyik közeli házba, melyre szintén emlékezett gyerekkorából, és érdeklődött az egyik volt barátnője iránt. A lány családja keresztény létére a zsidó soron lakott. Legnagyobb meglepetésére az

Szendrőn - egy gyerekkori barátnővel

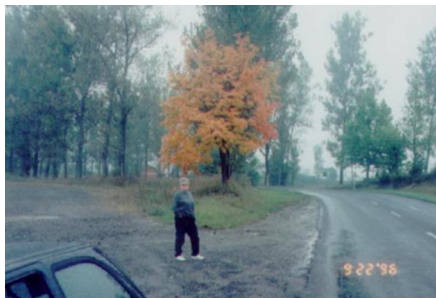
ott lakó idősebb nő volt Irma nevű keresett barátnője. Szinte megható volt a két, már korosodó asszony találkozása. Irma elmesélte, hogy a háború után nem maradt egyetlen zsidó sem a faluban. Akik túléltek a deportálást, később legfeljebb néhány órára látogatták meg korábbi lakhelyüket. Senki sem maradt ott.

– És semmi sem olyan, mint a zsidók idejében, már a strandfürdő sem működik – így Irma.

A beszélgetés az első tíz perc után akadozni kezdett. Nincs sok mondanivalónk. Aztán még egy közös fényképezkedés, majd elbúcsúztunk. Irma, talán még élete utolsó napjáig sem volt képes megérteni, hogy annak a néhány zsidónak, aki túlélte több száz sorstársa kiirtását, nem volt mihez kezdenie a faluban. Pedig, ahogy Eszti visszaemlékezett,

Irma mindig a zsidók között forgolódott a faluban, egyike volt azon keveseknek, aki nem zsidó létére közel érezték magukhoz a zsidókat. *De nem tett semmit az érdekükben, vagy nem mert, vagy nem tudott segíteni senkinek!*

Szendrőről az összes zsidót Auschwitzba deportálták, és ma már csak a helyi zsidó temető őrzi emlékét a kiirtott szendrői hitközségnek. Eszti, fél évvel a deportálás előtt, az akkor már Pesten élő Kati nővére szerencsés tanácsára hallgatva, elhagyta Szendrőt.

Szendrő környéke

Itt egy nagy, zsidó üzlet működött Szendrőn

Néhány évvel később újra ellátogattunk Szendrőre, ezúttal kettesben. Eszti úgy érezte, hogy szeretné még egyszer egyedül (az én jelenlétem nem zavarta) végigjárni a falu utcáit, végiggondolni, ki hol lakott, melyik házban. Keresni azt, ami már soha nem található meg, visszaemlékezni arra, ami már a feledésbe merült, visszapergetni a múltból azt, ami a legborzalmasabb volt. *Ez a generációnk túlélőire jellemző állandó ámokfutás visszafelé, a múltba.*

Magányos séta Szendrőn

Egy gazdag, zsidó család háza Szendrőn

Szendrő gazdag, zsidó része

Zuhogott az eső, az utcák kiürültek, mintha mindenki behúzódott volna a házába, a lefüggönyözött ablakok mögé. Eszti kért, hogy fényképezem körbe a főteret, ahol a legtöbb üzlet és ház zsidó családok tulajdonában volt.

Ezúttal senkivel sem akart találkozni a faluban. A borongós időjárás és az emlékezés hangulata szinte harmonizált egymással. A falu mintha üres lett volna, a helybeliek csak futólag néztek utánunk. Talán nem tudták pontosan, de érezték a látogatók kilétét. Nem is vitás, hiszen látták, hogy megálltunk egy kis dombon, ahol a zsidó templom és a zsidó iskola volt. Most raktárnak használják. Mi látnivaló van idegeneknek egy raktáron? Visszafelé alkonyatkor érkeztünk Miskolcra.

Éppen jom kipur estéje volt, bementünk a nagy imaházba.

Húsz-huszonöt idős ember gyülekezett az udvaron, itt-ott szállingóztak fiatalok is.

Az egész gyülekezet valahogyan szürreálisnak tűnt.

Eszti Szendrőn, 1936

Esztivelencgyermekként nevelkedett az idős, zsidó vallású Weinberger házaspárnál. A férfi 65-70 éves volt, lovas szekéren tejet szállított a falusiaknak reggelenként egy környékbeli pusztáról.

Korán reggel gyalog kiment a pusztára, talán egyórás gyalogút távolságra a szekérért és a

Imaház és a zsidó iskola

tejért, aztán visszajött a tejes kannákkal megtöltött kocsival, hogy ki-ossza a tejet, délután aztán már otthon üldögélt, és nem csinált semmit. Esztivel nem sokat törődött, és Esztit sem érdekelte az öregember.

A felesége, Juliska 60-65 éves volt, őt Eszti csak nevelőanyjaként emlegette, aki ingek varrásával és javításával segítette a család megélhetését. Ezenkívül feltehetően némi pénz került abból is, hogy maguknál tartották Esztit.

Eszti emlékezetében a nevelőanyja szerette őt, de inkább a gondját viselte, gondoskodott élelmezéséről és elemi szükségleteiről. Eszti nem emlékszik arra, hogy hiánya lett volna ételben vagy ruházatban, azt kapta, amire Weinbergeréknek maguknak is tellett. Ez persze mindenben nagyon szerény és szegényes volt. Eszti emlékezett az üres kenyérszeletből álló uzsonnára, mert nem volt mit kenni a kenyérre. A szomszédságukban lakóknak sem volt jobb az anyagi helyzetük. Volt, mikor a szomszéd gyerek enni kért az édesanyjától, mondván: „Anyám éhes vagyok!” Erre az anya azt felelte: – Nyaljál sót, akkor szomjas leszel!

Eszti nem lehetett könnyű gyerek, mert nem törődött bele a nyomasztó szegénységbe, és lázadó természetűvé vált az évek során.

A lakás, mely inkább lakóhelyiségnek nevezhető, a ház hátsó bejárata felől volt megközelíthető a konyhán keresztül, és tulajdonképpen egyetlen szobából állt. A padló kemény, döngölt föld, amelyet néha tehéntrágyával frissítettek fel. A szobában egyszerű ágy, ahol Eszti a két öreggel aludt. Asztal, néhány szék, valamilyen szekrény – a legegyszerűbb és legegyszerűbb bútorok. Eszti legalább is így emlékezett vissza.

A ház melletti kertben természetek zöldséget saját fogyasztásra.

Szendrőn volt egy zsidó elemi iskola, ahol elsőtől a hatodik osztályig egy tanteremben tanult az összes gyerek, egy tanító nénivel. Írni-olvasni tanultak, a többi tantárgyat minden gyerek a saját képessége szerint, magától és hallás alapján sajátította el.

Eszti a mai napig emlékszik a történetekre, mondásokra, amelyeket az osztályban hallott a különböző korú gyerekeknek szánt tananyagban. Sok vers és más idézet vésődött az emlékezetébe. Az iskolában jó tanulónak számított.

Eszti emlékezetében erősen megmaradt, hogy Szendrőn a zsidó közösség gazdagabb része aránylag világi életet folytatott. Nem éltek bigott vallási elzártságban, hanem beengedték életükbe a kinti modern, kulturális világot, és annak híreit.

Előfizettek hetilapokra, otthonukban világi könyveket tartottak, és nem zárkóztak el teljesen a nem zsidó környezettől.

A fiatalok sokat sportoltak, a helyi uszodába jártak, a serdülő fiúk szakmát tanultak, később felutaztak Pestre, vagy a közeli Miskolcra inaszkodni, dolgozni.

Weinbergeréknek öt felnőtt gyermekük volt, közülük némelyik már családos. Az ő gyermekeik, Weinbergerék unokái állandó kapcsolatot tartottak a nagyszülőkkel.

Az öreg nevelőszülők, különösen a mama, a maguk módján szerették Eszti, ami a Weinberger-unokákat meglehetősen zavarta. Úgy érezték, hogy az öreg nagyszülők Esztire pazarolják a szeretetüket, és nekik, az édes unokáknak nem maradt elég az idegen kislány miatt. Eszti nem emlékezett arra, hogy az unokák részéről rosszindulatot tapasztalt volna, de soha sem szűnt meg az idegen lelenckislány iránti ellenszenvük. Néha megtörtént, hogy a hétvégét Eszti az egyik, Bözsi nevű Weinberger lány családjánál töltötte a közeli faluban, Edelényben. Eszti soha sem felejtette el, hogy a péntek esti kidus kalács elosztásánál neki nem adott a családfő a kalácsból.

Egy másik rokon nem engedte, hogy Eszti az almafájáról szedjen gyümölcsöt, egyen almát, holott a vérrokonoknak szabad volt.

Hogyan viselte el Eszti ezt a bántó, megalázó helyzetet gyermekkorában? Kinek panaszkozhatott, sírhatta el bánatát? Majdhogynem senkinek, így hozzászókkott az állandó nyeléshez, a közömbösség színleléséhez.

Kivételesen az egyik Weinberger lány, Irén volt, aki nem ment férjhez. Közel állt hozzá Eszti, és Eszti is közel állt ő hozzá. Irén halála napjáig leveleztek egymással, de ez nem tüntette el azt a szomorú és megrázó ténytet, hogy Eszti 12 éves korában, tíz esztendei szendrői gyermekkor után egyszerűen nem emlékszik a Weinberger családtól való elbúcsúzására.

És ha nem emlékszik, az azt jelenti, hogy valójában nem szeretett ott senkit, és őt sem szerette igazából senki. Bár az egyik megmaradt unoka azt mesélte a háború után, hogy a nevelőmama belebetegedett abba, hogy Eszti elvitték Szegedre.

Ez a bántó és idegen kapcsolat a Weinberger unokákkal akkor sem szűnt meg, amikor már itt, Izraelben találkoztak Esztivel. Eszti úgy véli, hogy nem tudták megbocsátani, hogy ő, az idegen, nem a családhoz tartozó kislány ismerte, és velük együtt élte át a család nagy szegénységét. A nyomasztó emléké múltat bizony ki akarták törölni családjuk krónikájából.

Az Eszti iránti idegenkedés akkor sem szűnt meg, amikor Eszti a hetvenes éveiben igen szép és értékes családot tudott felmutatni két önálló, felnőtt gyermekkel, köztük a hatalmas karriert befutott fiúkkal, és sikerült unokáinkkal. Az életben elért ilyen sikerek jelei sem változtattak „az almára és pénteki kalácsra irigykedő” kicsinyes emberek lelkvilágán.

Eszti ellátása gyermekkorában nem volt egyszerű feladat, mert az igen szerény keresetű falusi öregek lehetőségeihez mérten igényes kislány volt. Idős nevelőanyja gyakran mondta neki, hogy „rossz helyre születél az igényeidhez képest”.

Hova is született Eszti? Egy süketnéma zsidó házaspár negyedik és legfiatalabb gyermeke volt. A mama, Éva kislánykorában beleesett a Tiszába. Mire kimentették, megsérült a dobhartója és agyának egyik része is. Úgyhogy a kislány süketnéma maradt, és szellemileg sem lett önálló. Eszti apja, Weisz Ferdinánd gyermekkorában szintén baleset áldozata lett. Élénk, csintalan gyerek volt, egyszer felmászott valahová, majd a fejére esett. Egyik szemére megvakult, a beszéddel és a hallással kapcsolatban nehézségei alakultak ki az esés következtében.

Mint az még a mai modern társadalomban is megesik, összeházásították a két rokkant ember, abban reménykedve, hogy a rokkantságuk nem öröklődik. Világra hoztak négy gyermeket, akik tényleg egészséges fizikummal születtek. Azonban a rokkant szülők sem anyagilag, sem szellemileg nem tudták ellátni szülői feladataikat.

A négy gyermek, Kati, Henrik (Chanoch), Irén és a legfiatalabb Eszti lelencként falusi zsidó családokhoz került, majd tizenkét éves kora után zsidó árvaházba.

A három idősebb testvér egy helyen nevelkedett Tiszafüreden, a legfiatalabb Eszter viszont, a nagy korkülönbség miatt máshová, Szendrőre került valószínűleg két-éves korában.

Így történt, hogy Eszter teljesen

Chanoch meglátogatja Eszti Szendrőn 1940-ben

Kati és Eszti Szendrőn, 1943

egyedül élt, messze biológiai családjától, szüleit és testvéreit alig ismerte. Nagyon ritkán, mindössze talán kétszer vagy háromszor találkozott velük gyermekkorának tíz hosszú éve alatt.

Egyszer a mama, máskor Chanoch, aztán Kati meg-meglátogatta a távoli faluban élő kistestvért, de ezekből a látogatásokból csak néhány emlékfoszlány maradt. Eszti lelkében mindig egyedül érezte magát a nevelőszüleinél, és a családi látogatások sem nyújtottak különösebb lelki támaszt.

Tiszafüreden a három idősebb testvér együtt nevelkedett, és erősen összetartott.

Kati volt a legidősebb, és vezető szerepet játszott a gyerekek között. Húsz éves lehetett, amikor az egyik alkalommal meglátogatta Eszti Szendrőn. Úgy találta, hogy a tizenegy és fél éves kislányt nem jól nevelik. Ahogy állította:

– Úgy nő fel Szendrőn, mint a gaz – idézte mondását Eszti. Akkortájt járt le a másik leánytestvér, Irén bentlakási joga a szegedi zsidó árvaházban. Kati elintézte, hogy Irén helyét Eszti kapja meg Szegeden.

1943 őszén Eszti „át lett szállítva” a szegedi zsidó árvaházba.

Három okból is átszállításnak nevezhető Eszti lakhelyváltogatása.

„Átszállítás” volt, mert senki sem beszélte meg ezt a szándékot sem Eszttel, sem a környezetével. Ráadásul Esztit kész tények elé állították, senki sem mutatta meg a helyet, ahová szánták.

„Átszállítás” volt, legalábbis így emlékezett Eszti, semmi búcsúztatás, semmi lelki fájdalom, semmi sírás, semmi könny. Végére is tíz év után szakadt el boldog vagy boldogtalan gyermekkorának falujától, és került valahová az ismeretlenbe.

„Átszállítás” volt azért is, mert Eszti csak arra emlékezett, hogy egy idegen ember jött érte, és kétnapi, hosszú utazás után megérkeztek Szegedre, az árvaházba.

Ez a történet engem mindig Twist Olivér Mr. Bumle úrral történt „elszállításának” meséjére emlékeztet.

Ma már tudjuk, hogy dacára ennek a rideg „átszállításnak”, ez a lakóhelycsere mentette meg 1943 késő őszén Eszti életét. Az összes szendrői zsidó gyereket elgázosították Auschwitzban, a szegedi árvaház gondozottait viszont Bécsbe deportálták, és ott életben maradtak a háború végéig.

Külön fejezetet érdemel az a szomorú tény, hogy a szegedi árvaház fiataljai, akik túléltek a háborút – egyébként majdnem mindegyik két-három évvel idősebb volt Esztinél –, a legtöbben sikertelenül éltek le visszanyert életüket. Pár évvel a háború után fiatalon alapított családjaik hamarosan szétestek, betegek lettek, vagy szegénységben élnek, és voltak köztük olyanok is, akik öngyilkossággal zárták nehéz sorsukat.

Végül is nem sikerült kinyomozni, hogy Eszti pontosan hány éves volt, amikor Szendrőre került. Érdeklődtünk a szendrői polgármesteri hivatalban, megnéztünk megmaradt okmányokat, bejelentő lapokat, de sikertelen volt a kutatás. A válasz mindig ugyanaz: nincsenek meg a háború előtti akták. Vajon minden elveszett, vagy csak a zsidókkal kapcsolatos iratok tűntek el?

Tisztelt Gidron-Weisz Eszter!

Megkeresésére tájékoztatom, hogy adatkérését teljesíteni nem tudjuk. Az 1945. év előtti iratok a háborúban megsemmisültek, így az Ön szendrői tartózkodásáról semmiféle adat nem áll rendelkezésünkre.

Polgármesteri aláírás

Gabinak, Kati lányának szinte hihetetlennek tűnik a története. Annak idején azt mesélte neki édesanyja, hogy Tiszafüreden, amikor ő még 14 éves forma lehetett, 1935 táján, egy késő délutáni napon fiatal lelencgyerekek csoportja várakozott átmenőben a vasútállomáson. A gyerekek nagyon éhesek voltak, ezért hoztak nekik kenyeret és egy kis hordó mézet. A gyerekek hevesen nekiestek a méznek, és voltak közöttük, akik beleragadtak a mézes hordóba, és szinte fuldokoltak. A fiatal Kati észrevett egy kicsi lányt a gyerekek között, megkérdezte a nevét. Eszternek hívták. A mese szerint ez a 2-3 éves kislány lett volna a negyedik kis testvér, akit a vasútállomásról a többi gyerekkel együtt Szendrőre vagy környékére vittek.

Szendrő elhagyása után Esztinek be kellett illeszkednie a szegedi árvaház új és idegen légkörébe.

Voltak ott, akik még iskolába jártak, mások szakmát tanultak. Esztinek csak hat szendrői elemije volt akkor, a tanévkezdést viszont lekészte. Ezért úgy döntöttek, hogy valamelyik gazdag családnál helyezik el Szegeden, takarítani.

Az árvaházban dolgozott egy Lea nevezetű nő, aki a gyerekeket gondozta.

Lea pártfogásába vette Esztit, segítette neki beilleszkedni, már amennyire ez tőle tellett. Jóakarátú, de nagyon egyszerű ember volt, pedagógiai érzék vagy képzettség nélkül. Esztit megszerette a fiatal árvaházi közösség, és zárkózott egyéniségéhez mérten ő is összebarátkozott az ottaniakkal.

Eszter a Szegedi Árvaházban 1944

Eszti fiatalkori barátkozásai általában felszínesek voltak, mert hiányzott az emberismerete.

A szendrői gyermekévek alatt nem nevelték az új környezetbe való beilleszkedésre. Alapjában félős, tapasztalatlan gyermek volt, aki nehezen szokott az új környezethez, és látszólagos közömbösséggel próbálta legyűrni a nehézségeket.

Csak rövid hónapokig tartott az aránylag védett árvaházi élet, mert 1944. március 19-én megszállták a német csapatok Magyarországot.

A szegedi zsidókat gettóba kényszerítették, utána a téglagyárba toloncolták. Oda kerültek az árvaház gyerekei is, azonban valakik, valahogyan, valahol elintézték, hogy a gyerekeket Lea gondozónővel ne Auschwitzba, hanem Ausztriába deportálják.

A körülbelül 15 fiatal egy festékgyárba toloncolták Bécs egyik külvárosában, Floridsdorfban. Ott laktak, és látástól vakulásig kiegészítő munkát végeztek.

Nemcsak szegediek voltak ott, hanem görögországi zsidó fiatalok is. Lea néni a lehetőségekhez mérten folytatta gyámkodását az árvaházi gyerekek fölött. Főzött rájuk, gondoskodott róluk és összetartotta őket. Esztinek nincsenek részletes emlékei az ott töltött időről. Arra emlékszik, hogy egyszer egy német előmunkás kicsit dühös volt rá és megütötte, hogy néha kivezényelték őket havat lapátolni, romokat takarítani a bombatámadást ért városi negyedekbe. Ruhájuk szedett-vedett volt, és nem megfelelő a kemény bécsi télhez, sokat fáztak, fagyoskodtak.

Egyszer a Práter mellett takarították a havat, amikor hatalmas erejű légítámadás érte Bécset. Már alkonyodott, az egész város égett és füstölt, pokolian félelmetes látvány volt. A hóba fektették őket, hogy kevesebb esély legyen szilánksérülésre, mert a németek úgy gondolták, hogy még érdemes vigyázni a majdnem ingyenes, külföldi munkaerőre.

Aztán 1945 áprilisának elején, amikor közeledtek az orosz csapatok Bécshez, átvitték a festékgyár foglyait a közeli Strasshof táborba, amelyet *április 10-én* az orosz csapatok felszabadítottak. 19 évvel később, 1964-ben, szintén *április 10-én* született meg második gyermekünk,

Drorit kislányunk. Mondhatnánk, hogy április 10-e boldog nap, de ez csak 1964-re vonatkozik, mert a háború végén az orosz hadsereg felszabadítása még nem jelentette a háborús megpróbáltatások végét.

Az orosz hadsereg Bécs városának elfoglalásakor fáradt és gyengén felszerelt katonaság volt. Nem készült fel a táborokban megmentett emberek ellátására, nem volt megfelelő étel, ruházat vagy orvosi segítség a testileg és lelkileg leromlott emberek számára. Az oroszok csak a puszta életet mentették meg azzal, hogy elkergették a német őrséget, és kinyitották a táborok kapuit. Mindenütt teljes zűrzavar uralkodott. A felszabadultak gyorsan megtanultak „zabrálni”, azaz pénz nélkül szert tenni ételre, meleg ruhára, és kielégíteni elemi szükségleteiket.

Lea, a volt gondozónő összeszedte az árvaház fiataljait, és gyalog elindult velük Magyarország felé, a kora tavaszi jeges utakon. Átmentek, vagy inkább átvánszorogtak a kiégett, kifosztott falvakon, tanyákon. A hideg ellen magukra vettek több réteg talált ruhát. Útjukba került egy elhagyott babakocsi, ezt magukkal vitték, és abban tolták az összegyűjtött élelmet.

Eszti emlékszik rá, hogy sötétedéskor igyekeztek meghúzódni az üresen maradt, kirabolt falusi házakban. Nem volt ajánlatos, különösen a lányoknak, a részeges orosz katonák előtt mutatkozni. Bebugyolálták magukat sötét fejkendőbe, és megbújtak a mellékutakon. Eszti akkor még nem értette pontosan, mi a félelem oka. Később előfordult, hogy kicsivel idősebb társnőit félrehívták, és megerősszakolták. Előfordult az is, hogy estére bementek egy üres házba, ahol az egyik ágyon egy öreg-asszony teteme feküdt.

Ez a menetelés halálmars volt a bizonytalan, kétséges, új élet felé. Voltak közöttük olyanok, akik azt remélték, hogy Magyarországon, „otthon” talán család vagy hozzátartozó várja őket. Esztinek nem volt mit remélnie. Szendrő már nem az otthona volt. Nem tudhatta, hogy a legtöbb szendrői zsidót megsemmisítették, az árvaház Szegeden pedig megszűnt. Családját meg jóformán nem is ismerte, és nem tudta, hogy hol található, ha egyáltalán élnek.

A magyar határtól tehervonaton sikerült Budapestre utazniuk.

Mint az összes megtört zsidó menekültet, őket is a Bethlen téri zsidó segítőközpontba irányították. Voltak ott olyan zsidók, akik megúszták a deportálást, vagy már korábban visszajöttek. Mások napokon, heteken keresztül ácsorogtak, és várták hozzátartozóikat, híreket, próbálván megtalálni eltűnt családjuk nyomát.

A szegedi árvaház kis csoportjának megjelenése nagy szenzációt keltett a várakozók körében, habár valószínű volt, hogy ennek a csoportnak a tagjait aligha várja bárki.

Vagy mégis? Hirtelen egy nő tudni vélte, hogy Kati nevű ismerőse, aki a közelben lakik, a várakozók között a szegediek felől tudakozódott. Hihetetlen, de ő volt Eszti nővére, akit gyorsan előkerítették a közeli Rózsa utcából. Így kiderült, hogy Eszti mégis várja valaki a családjából!

Kati és Irén, a két idősebb nővér hamis keresztény papírokkal bujkált Pesten, és sikerült életben maradniuk. Henriket (Chanoch) deportálták Boriba, és pár nappal Eszti után visszaérkezett. A mama szintén átvészelte háborút a pesti gettóban.

Kati magával vitte Eszti egy kis udvari szobába, ahol együtt lakott a négy testvér és a mama. Kati ugyanebben az egy szobában varrással kereste meg a mindennapi szűkös betevőt. Ideális állapotok egy világháború túlélése után.

Eszti 1946

Kati

Chanoch

Irén nővér

Képek a négy testvérről az 1945-48 közötti időszakból

Ez volt a helyzetkép a társadalom szegényebb rétegéről Budapesten, 1945 tavaszán, abban az időszakban, amelyet „felszabadulásnak” neveztek.

Eszti nem emlékezett a Katival való találkozás részleteire, hogy egymás felismerése után összeölelkeztek-e, sírtak-e, mondtak-e egymásnak valamit? Nem lehet tudni, volt-e érzelemmegnyilvánulás a két lánytestvér találkozásakor.

Kati elégette és kidobta Eszti piszkos, tetves ruháit, majd kicsit rendbe szedte a hűgát, és elment vele Ilona nagynénjükhöz. Az egyetlen rokonuk volt, aki kispolgári jólétben élt családjával Pesten. Ruhaszalonja volt otthon, és Kati nála tanult varrni a háború előtt. Az idők során Ilona néni egyetlen fia orvos lett. Amikor a nyolcvanas években megismertük, mesélte, hogy úgy emlékszik Esztire, mint egy borzasztóan féltős és ijedt kislányra. Dr. F. (Eszti elhunyt unokatestvérének) fia ismert újságíró, aki a Magyar Televízióban dolgozik.

Egy-két nap elteltével Eszti elkezdett varrást tanulni Katitól. Esztinek szüksége volt szakmára, Katinak pedig segítő kézre, mert sok lett a munkája.

Dolgoztak kora reggeltől késő estig. Esztinek nehezebbre esett a varrás, fárasztotta a hajlongás és az ülőmunka. Nem szerette a varrást, hiányzott a motiváció. Hátfájás gyötörte, amely később sem szűnt meg.

Sok öröme, szórakozása nem volt, néha táncolni járt a szocdem vagy a kommunista pártba, majd beszervezték a cionista mozgalomba.

Ennek főleg gyakorlati, és nem elvi okai voltak. Ugyanis az élet minden körülmények között kiköveteli a maga jussát. Kati életében megjelent Miklós, akivel később családot alapított, és az egyetlen kis szoba még szűkebbé vált. A cionista mozgalomnak voltak bentlakásos intézetei, és Eszti bekerült egy ilyen otthonba, amely a Múzeum körúton a Nemzeti Múzeummal szemben volt.

Képzeljünk el egy hatalmas, 6-8 szobás első emeleti lakást. A nagy ebédlőből nyíltak a szobák. A teremben pingpongasztal, a szobákban emeletes ágyak.

Volt két-három szoba a lányoknak, két-három a fiúknak. Egy 25 év körüli férfi, a már elhunyt B. Oszi, igen komoly, egyetemi végzettségű, művelt ember vezette az otthont.

A bentlakó fiatalok kaptak ételt, ruhát, könyveket és még szerény zsebpénzt is. Aki akart, iskolába járt, mások szakmát tanultak, de olyanok is voltak, akik semmit sem csináltak. Tulajdonképpen laza, kommunaszerű életforma alakult ki, amelynek a cionista, kollektivitást hirdető kibucideológia volt az alapja.

Eszti folytatta Katinál a varrást, de esténként visszatért az otthonba, ahol legalább saját ágya és szekrénye volt, vagy legalábbis a közös szekrénynek egy részét használhatta. Eszti ehhez a luxushoz először 15 éves korára jutott hozzá a cionista otthonban.

Eszti nem élte bele magát a fiatalos ideálokba és ideológiákba, csak lakott a cionista otthonban, de lelkileg igazából nem volt ott. Nem volt valódi tagja a közösségnek, nem vett részt az esti táncolásban, a hajnalig tartó éneklésben. Eszti minden reggel korán indult a varrodába, a fiatalság bolondságaira sem ideje, sem lelki ereje, sem felkészültsége nem volt.

Esztinek alig vannak emlékei a gyerekkorából. Az a kevés, ami van, az is csupa rossz emlék.

Esztinek nincsenek családi emlékei, mert nem volt családja.

Eszti tudatában volt annak, hogy az otthon legtöbb fiatal bentlakójának itt-ott él rokonsága vagy egyik szülője, ahová ellátogathatott néhány órára vagy napra, ha már nagyon unta a közösségi életet. A látogatás a zsúfolt kis szobában a családjánál, amelyet valóban alig ismert, nem volt vonzó megoldás Eszti számára.

Emlékszem egy hétvégi estére, amikor egyedül voltam, és kerestem a társaságot az otthonban, de csak egy-két bentlakó volt a házban, köztük Eszti is. Már régen szerettem volna megismerni. Egy kicsit ping-pongoztunk, váltottunk néhány szót, semmi több.

Az otthon vezetőjének, a megboldogult Oszinak - egyetemi – rabbi szemináriumi végzettsége, világi életfelfogása és jó emberismerete volt. Esztit így jellemezte: „valahogyan mindig máshol akar lenni”.

Eszti úgy gondolta a mai eszével és élettapasztalatával, hogy a senkihez és sehová sem tartozás egész gyermekkorától állandó lehangolt fáradtságban és visszavonulásban tartotta, egészen addig, amíg anya nem lett.

Mai ésszel nem tudja felfogni, hogyan élhette semmitmondó, zavart és tartalmatlan életét. Ma már minden alkalmat megragad az önképzésre, a kultúrák megismerésére, olvas, színházba jár, filozófiai, művészeti és zenei előadásokat hallgat. Nem is érti, hogyan élhetett korábban olyan közömbös és színtelen életet.

1948 nyarán feloszlott a cionista otthon a Múzeum körúton. Helyette megnyílt a mezőgazdasági előképző iskola nem messze Pesttől, Szarkápusztán. Én akkor az első szervezőkkel együtt már Szarkápusztán voltam.

Eszti megint dilemma előtt állt. Volt egy Tamara nevű barátnője az otthonban, akit nagyra tartott, mert a lány gimnáziumban tanult. Tamarának sem volt hová mennie. Megpróbálták együtt a kommunista párt otthonába kerülni, de nem vették fel őket. Eszti a szervező mozgalmi emberek Pesten rábeszéltek, hogy menjen Szarkápusztára. Amikor meghallottam érkezésének hírért, megörültem, úgy éreztem, mintha rá várnék, és reméltem, hogy összebarátkozunk. Rövid idő után baráti pár lettünk. Mi volt barátságunk alapja?

Eszti zárkózott volt. Nem tartozott a lelkes és temperamentumos lányok közé, akik minden alkalmat megragadnak a társaság táncoltatására a palesztinai (akkor még nem volt zsidó állam) „hóra” keletiesnek vélt ütemére. Ilyen típusú lányokhoz akkoriban nem mertem közeledni. Eszti vonzó nőiessége ellenére senkinek sem volt kiválasztott partnere a mozgalomban Szarkápuszta előtt.

Én félnék, zárkózott és visszahúzódó voltam. Mindkettőnk hátere traumatikus volt, ám ezt csak sokkal később ismertük fel. Így történt, hogy egyre közelebb kerültünk egymáshoz, nemcsak flörtöltünk, hanem egyre jobban kezdtük megérteni is egymást.

Tamara, az irigylésre méltó barátnő eltűnt a mozgalmi életből.

Ötven év múltán, 2000-ben pesti látogatásunk alkalmával sikerült felvennünk a kapcsolatot Tamarával. Teljes kiábrándulás volt. Eszti úgy képzelte, hogy Tamara folytatta tanulmányait, és biztosan értelmiségi karriert futott be.

Ehelyett egy kicsi, öregesen fáradt kisnyugdíjossal, egy volt tisztviselő nővel találkoztunk, aki a zsidó diaszpórában élőkre jellemző félelemmel élte igen egyszerű világát, magányát.

Rajongással hitt az elérhetetlen és eszményi Izrael államban. Hihetetlen, hogy 1948 óta ez lett Tamarából, a nagyra becsült és irigyelt gimnazista lányból.

A szarkápusztai mezőgazdasági otthonban együtt építettük életünket Esztivel. Alijázunk (kivándoroltunk Izraelbe), családot alapítottunk, és már több mint 55 éve együtt vagyunk. Sokat dolgoztunk, nehéz életünk volt, igyekeztünk támogatni egymást, kitartani egymás mellett, még ha nem is értettünk mindig mindenben egyet.

Eszti élete Izraelben teljesen azonos mederben folyik az enyémmel, párhuzamos a sorsunk. Ez nem azt jelenti, hogy mindig kiegyensúlyozottak és megértőek voltunk egymással, de egyéni és önző vágyainkkal szemben előtérbe helyeztük a család és a gyerekek érdekeit.

Eszter Traniban (a dél-olaszországi Bari mellett) 1949

Eszti gyermekkorából ritkán fel-felbukkantak barátok, ismerősök, rokonok.

Az első ilyen eset még izraeli bevándorlásunk, az alija közben, Pozsonyban történt. A szendrői nevelőmama egyik unokája, S. Laci velünk egy időben érkezett a városba. Laci ekkor 30 év körüli lehetett. Kitanult lakatosként szökött el Magyarországról, és érkezett meg Izraelbe. Tíz év múlva aztán véletlenül összetalálkoztunk Naharián. Laci családot alapított, önálló vasüzeme volt Haifán.

Annak ellenére, hogy távol laktunk egymástól, ők Akkón, aztán Haifán, mi pedig Tel-Avivban, próbáltunk néha találkozni, és kialakítani egy félig rokoni, félig baráti kapcsolatot, de ez valahogy mindig megakadt.

Laci akkor már jól kereső, önálló ember volt. Valószínűleg a mi sokkal szerényebb anyagi helyzetünk akadályozta az őszinte baráti-családi kapcsolat kialakulását. Hosszú évtizedek után nemrégén kaptunk tőlük ünnepi üdvözetet, és Eszti rögtön felhívta őket. Csak a felesége, Vera válaszolt, Laci oda sem fáradt a telefonhoz.

A szendrői nevelőmama egy másik lányunokája, Lea Edelényből, Pardesz Channa városkában alapított családot egy S. Jozsef nevű magyarországi férfival. E családdal szintén próbáltunk rokoni, baráti viszonyt kiépíteni, de ez esetben mi voltunk kicsit tartózkodók, úgy éreztük, hogy anyagiilag, de főleg kulturális szempontból nem passzolunk össze, ezért mi voltunk a kapcsolat elhidegülésének okozói. S. Jozsef már régen meghalt, Lea idegbeteg. Ezért Eszti inkább telefonon próbált kapcsolatot tartani, főleg az ünnepek előtt. Lea az utóbbi években nagyon tartózkodóan viselkedett, és célzásokat tett olyan tényekre, amelyekről fogalmunk sem volt. Arra célozgatott, hogy vannak dolgok „amelyekről Eszti nem is tud”. Egy beteg ember fantáziái? Irigység? Eszti úgy gondolja, hogy az igazi ok az, hogy az S. család mai napig sem tudta megbocsátani Eszti-nek, hogy lelenckyerekként „betolakodott” a nagyszüleikhez.

Gyermekeink karrierje sem segítette, hogy az S. család elfogadja Esztit. Hogy veszi ki magát a lelenckislány utódainak sikere?

Még az ötvenes években Eszti megtudta, hogy a szegedi árvaház gondozónője Tel-Avivban él, az Avodá utcában. Még katona voltam, amikor Eszti elhatározta, hogy megkeressük Lea nénit. Emlékszem, hogy a délelőtti órákban mentünk a címre. Egy düledező, kis ház udvarából nyílt a szoba, amelyben egy öregedő férfi feküdt a nyitott ágyban. Lea néni férje volt, egy lengyelországi pék. Mint a legtöbb sütőmunkás, ő is éjjel dolgozott, nappal aludt.

Kis idő múltán megjött Lea néni. Ő egy háztartásban dolgozott. E két embernek még közös nyelve sem volt, a férfi jiddisül beszélt, a néni meg magyarul. Aztán előkerült a néni lánya, Jaffa is, aki a szegedi árvaházban és Bécsben is együtt volt Eszttel a gyerekcsoportban.

Eszti hosszú éveken keresztül laza kapcsolatot tartott ezekkel a rendes, de igen egyszerű emberekkel. Jaffa férjhez ment Tel-Avivban egy magyarországi fiúhoz. Aztán Kanadába költöztek, gyerekek születtek, de évek múltán elváltak, és szétszakadt Jaffa családja. A néni megunta az életét a már öreg, lengyel férfi mellett, és egyetlen lányához költözött Kanadába.

Találkozó 1981-ben a szegedi és a KZ bécsi tábor csapatával

Lea nénivel kapcsolatot tartott a szegedi árvaházból még egy házaspár, Kálmán és Zsuzsa, akiknek két gyermeke volt. Zsuzsa idegbetegsége miatt teljesen összeomlott, és öngyilkos lett. Kálmán, számunkra ismeretlen ok miatt, már a felszabadulás után elcserélte személyazonosságát az egyik legjobb barátjával. Kálmán Izraelbe jött, barátja pedig kivándorolt Kanadába. Az elcserélt családnéven élték az életüket. Kálmánnal egy ideig laza kapcsolatot tartottunk.

Lea néninek egyik unokahúga, Évi szintén az árvaházban lakott, és Bécsben is a gyerekcsoporthoz tartozott, családot alapított. Nagyon egyszerű életet élt, és gyakran járt pszichiátriai kezelésre. Eszti tartja vele a kapcsolatot, főleg telefonon.

Évinek volt egy hasonló korú fiútestvére, aki a bécsi festékgyárban megbolondult. Azt kiabálta, hogy ő Hitler. Elvitték, visszahozták, végül is nem maradt életben.

Rövid ideig még kapcsolatban álltunk egy lánnyal (R. Éva) az árvaházból. Ő családot alapított, és miután felnevelt a férjével két gyereket, elhagyta őket és az egyedüllétet választotta. Egyszer-kétszer találkoztunk vele, de nem alakult ki barátság.

Ha összefoglaljuk a körülbelül tíz szegedi gyermek élettörténetét, kiderül, hogy közülük Esztin kívül senki sem alakított ki sikeres családi életet. Ha akarjuk, mondhatjuk, hogy ez esetben ez a háború mérlege: tíz gyerekemberből csak egynek sikerült talpra állnia.

Eszti úgy értékeli, hogy ő sem áll tökéletesen a talpán. Akkor viszont ki?

Roswitha

Különlegesen hosszú barátság fűz Roswithához. 1974-ben ismerkedtünk meg a Brener-iskolában. Éppen a jom kippuri háború idején érkezett izraeli férjével. Német származású, 1943-as születésű, nem zsidó. A férje izraeli születésű hegedűművész, neve Gronich. Az angol nyelv tanítására szerződött az iskolába, és sokszor utaztunk együtt közös munkahelyünkre Tel-Avivból. Nem messze laktak tőlünk.

Kezdetben csak németül tudtunk beszélni, ami akkor nagyon zavart, mert majdnem elfelejtettem a nyelvet. Roswitha német származása sem könnyítette meg az ismerkedést. Egyénisége pedig egyenesen idegenkedést váltott ki belőlem. Öltözködését kicsit hippisnek tartottam. Mindig farmernadrágot viselt, hosszú szőke haja és puritán megjelenése volt. Hamarosan rájöttem, hogy képzett, sokoldalú pedagógus haladó és modern tanítási és nevelési elvekkel. Családja baloldali szociáldemokrata volt. Roswitha nem szerette apja emlékét, aki a háborúban orvos-katonatisztként szolgált a tengerészetnél.

Aztán elkezdődtek a beszélgetések a zsidókról, a holokausztról és a múltamról. Kérdezett elpusztult családomról és az Izraelben megte-remtett életemről. Mindig jó megérzéssel, teljes beleéléssel közeledett az emberekhez.

Megértette természetes visszahúzódásomat és fenntartásomat a németekkel szemben, és lassan kiemelt zárkózottságomból.

Később vele értekeztem gyermekeink neveléséről, mert értett a modern irányzatokhoz, és sokkal közelebb állt korban az ifúsághoz.

Aztán adódott egy németországi szaktanfolyam lehetősége. Roswitha Hamburgban élő édesanyját, valamint a testvéreit is bevonta németországi utam egyengetésébe. Tudta, hogy időre lesz szükségem és segítőkre, hogy megismerjem az ottani új nemzedéket.

Kapcsolatunk, amely ma már több mint 40 éve tart, tiszta, önzetlen barátságon alapul a legcsekélyebb nemi irányultság nélkül. Egyszerűen nemes barátok lettünk.

Roswithának két gyermeke született Izraelben. A nyolcvanas években jobboldali kormány vette át az irányítást Izraelben, ekkor Roswitha családjával visszatért Németországba. Azóta Berlinben élnek.

Hosszú évek után Berlinben jártunk Esztivel, és felújítottuk a Roswithához fűződő barátságot. Mivel én már nyugdíjas voltam, Roswitha megkérdezte, hogy mivel töltöm az időmet. Többek között írom az emlékirataimat - válaszoltam. – Szeretné elolvasni – mondta.

Rövid gondolkozás után igent mondtam, és rögtön meg is kérdeztem, hogy egyúttal talán le is fordítaná-e németre.

Roswitha elfogadta az ajánlatot, sőt szerzett egy könyvkiadót is.

A közös munka interneten folyt, és azóta kapcsolatban vagyunk. Rendszeresen tájékoztatjuk egymást életünk alakulásáról.

Számomra Roswitha barátsága életem egyik nagy adománya, mert segítségével megismertem az új Európát. Feloldódott a zárkózottságom a németekkel és az idegenekkel szemben, és sikeresebben tudok szembenézni a holokauszt rettenetes traumájával.

Zoli

Egy Zoli nevű fiatalember keresett meg a magyar nyelvű könyvem miatt, amely a MEK-ben jelent meg. Magáról azt írta, hogy 1994-ben, 19 évesen érkezett Izraelbe. Jeruzsálemben él, számítástechnikával és zenével foglalkozik. Miskolcon született, és ott is járt iskolába. Sokat foglalkozott a miskolci zsidók deportálásával. Számára ez távoli történet volt, de nagyon érdekelte, hogyan történt Miskolc zsidótlanítása 1944-ben. Többek között azt írta, hogy a könyvemben szereplő hajdani miskolci címünk rávezette, hogy kettőnk családja egymás közelében lakott. Leveléhez mellékelte Miskolc térképét, amelyen berajzolta a gettó területét. Írta, hogy 1944. június közepén rövid öt nap alatt 15461 embert vagoníroztak be, és szállítottak Auschwitzba Miskolcra és környékéről. Közülük 14089-en gázkamrában végezték. A majdnem kilencszázaléknyi túlélő között volt apám és én is.

Zoli kért, hogy meséljem el, írjam le, milyen volt az élet a gettóban, és hogyan történt a zsidók összegyűjtése és elszállítása.

Rájöttem, hogy ezt valóban nem írtam meg a SZÁLLODA GYERMEKKOR című könyvemben. A magyar-zsidó holokausztnak az a fejezete, amelyet átéltem, elkerülte a figyelmemet.

Zoli levele késztetett arra, hogy majd' 70 év távlatából, 80 éves koromon túl megírjam ezt is. Nekifogtam az írásnak. Újra sok emlék tört fel a távoli múltból, és mintha most is látnám magam előtt a történeteket.

Emlékek a miskolci gettóról

1944. március 18-án lettem 13 éves, a zsidó szertartás szerint ezt a születésnapot a zsinagógában tartják meg. Ez a bar micva ünnepe, amikor a fiúgyermek nagykorú lesz. Ettől kezdve felelős az ifjú az isteni törvények betartásáért. A következő napon bevonultak a német hadosztályok Magyarországra.

1944. március 19-én megkezdődött a magyarországi zsidók megsemmisítése.

E tragédia előjelei már a negyvenes évek legelején láthatók voltak. A katonaköteles zsidó férfiakat munkaszolgálatra hurcolták, nagyrészüket az orosz fronton halálra dolgoztatták és kínozták. Apám négy testvére is erre a sorsra jutott a körülbelül 50 ezer zsidó fiatalemberrel együtt, akik elpusztultak. Nagyanyám egyedül maradt Miskolcon a fiai nélkül. Ezért érezte apám kötelességének, hogy 1943 nyárutóján anyámmal Miskolcra költözzünk a nagymamához. Engem Miskolcon beírtak a harmadik polgárba, anyám főzött és ellátta a háztartást, apám minden hétvégét velünk töltötte Miskolcon. Általában szombaton délelőtt érkezett, és vasárnap az esti vonattal visszautazott Pestre dolgozni.

A március 18-19-i hétvégén apám már pénteken megérkezett, hogy részt vegyen a szombati szertartáson, amelyet a miskolci Kazinczy utcai zsinagóga udvarán, a kis imaházban tartottak. A diákoknak tartottak istentiszteletet, itt a szertartást-imádkozást is a diákok vezették.

Talán ismered Zoli, azt az alacsony, két-három szobás épületrészt, amelyben az imaház volt, ha a nagy zsinagóga bejáratával szemben állsz, az épület az udvar bal oldalán található. Volt bent egy tóraszekrény és székek, valamint egy nagy asztal. Az asztalon helyezték el a Tóra tekercset és ott olvastam fel a bar micva ünnepeltjeként a heti szakaszt. Akkor még senki sem tudta, hogy a következő héten már nem lesz sem ott, sem máshol Magyarországon nyitott imaház.

Ott voltak ebben a kis imaházban a barátaim, és az iskola tanítói is részt vettek a szombati imádkozáson. Az egyik jó barátom, Icig, azaz Jicchák volt a kántor. A következő hetekben egész családjával eltűnt.

A templomi szertartás után nem készültünk semmiféle külön ünnepelésre. Apám testvérei az orosz fronton voltak, valószínű, hogy már nem is éltek. Akkortörtént az orosz áttörés Sztálingrádnál.

Anyám családja Pesten élt. Azonkívül az általános hangulat is félelmetes volt a zsidók számára, mert a front közeledett a magyar határhoz, és az antiszemita propaganda egyre erősödött.

Másnap, március 19-én délután apám szokása szerint becsomagolta a kis táskáját, késő délután elbúcsúzott, és mint minden hétvégén, anyám kíséretében kísétált a vasútállomásra. Útjuk a hosszú Fő utcán vezetett

végig, ahol apám rendszerint találkozott ismerőseivel, régi osztálytársaival, mert akkor még sok ismerőse élt szülővárosában. Akkor, a késő délutáni órákban érezték, hogy valami szokatlan van az utca hangulatában. Aztán meglátta az egyik zsidó barátját az állomás felé tartva, aki halkán odasúgta: „a németek bevonultak Magyarországra, és már Pesten vannak. A vonatokon elfogják a zsidó utasokat, nem ajánlatos utazni!”

Apám azon nyomban elhatározta, hogy nem utazik. Én és a nagymamám már ágyban voltunk, mikor hallottam, hogy visszajött anyámmal. Kérdeztem apámat, hogy miért jött vissza? Lehajolt hozzám, nehogy a már alvó nagymama meghallja, és megszúgta a hírt.

Az elkövetkező napokban az újságok állandóan újabb és újabb rendelkezésekről, parancsokról szóltak, amelyek a zsidókat érintették. Először a sárga csillag felvarrását, majd a telefon, a rádió, a bicikli, az ékszeresek beszo­l­gáltatását.

A következő tanítási napon zárva találtuk az iskola kapuját. A tanítók és mi, a tanulók álltunk az utcán, senki sem tudta, mit csináljon. Hirtelen német nyitott katonai autó érkezett tisztekkel, és velük a zsidó hitközség egyik elöljárója. Vér csorgott a fejéből. Félénk suttogás a várakozók körében: „megsebesült az arca”.

A megvert, megalázott és megsebesített ember röviden közölte, hogy beszűntetik a tanítást, mindenki menjen haza.

Megjegyzendő a zsidó fiúpolgárral kapcsolatban, hogy 1943 elején a tanítás már nem a zsidó iskola eredeti épületében folyt, mert azt a magyar honvédség rekvirálta, hanem egy tanonciskolában, nem messze az Ilona utcától, ahol a délutáni órákban tanultunk. Ott azonban szigorú feltételek voltak. A vasárnapi tanítási napot (szombat helyett) nem engedték, ezért vasárnap a templomban folyt az oktatás. A mi osztályunkat vasárnaponként a Kazinczy nagy zsinagóga nehéz és impozáns padjaiban helyezték el. Ott tartották a rajzórákat. Egy fiatal, gyakorlat nélküli tanítónő végezte a rajzoktatást. Szegényke szinte elveszett a széles padok és a haszontalan nebulók között. Egyáltalán nem volt a kedvünk rajzolni, csak röhögcséltünk a tanítónő fiatalos és vonzó külsején.

A vasárnapi rajzórával még egy gond volt. Magunkkal kellett cipelni a rajztáblát, az utcai fiúk pedig veréssel fenyegettek bennünket, leköpdöstek, mert mi, a zsidók a szent vasárnapon tanultunk.

Ez az antiszemita hangulat az utcákon már a német megszállás előtt is megvolt, nemcsak vasárnap, hanem a hétköznapiakon is, amikor sötétedés után elhagytuk az iskolát. Vártak ránk a huligánok, köpködtek és verekedtek. Az iskola igazgatósága tehetetlen volt, kérte a szülőket, hogy várjanak az iskola előtt, és védjenek meg bennünket. Ez a felszólítás nem sokat segített a helyzetünkön.

Megrázó volt a havi kötelező levente nap is. A 12 éves kor betöltése után minden hónapban egy napot az iskola helyett leventeoktatáson kellett tölteni. A levente kötelező előképzés volt a katonaságra. A zsidó gyerekeknek külön századuk volt. A kitűzött napon ásóval a vállunkon kellett jelentkeznünk a Sajó folyó partján, ahol a leventeparancsnok, akinek valamilyen tisztis rangja volt a katonaságnál, egzecírozott bennünket: balra-jobbra át, menetelés, futás, vigyázzállás. Utána megjelölt egy területet, amit aznap fel kellett ásni a csoportnak. Az ásás a zsidó leventék katonai előképzése - így szólt a parancs -, mert katonakorunkban munkaszolgálatosok leszünk, és ez az előírt katonai előképzése a zsidóknak.

Volt egy idősebb zsidó fiú, a fegyelmi őrmester, aki felvigyázott a munkára, és ügyelt a rendre. A fiú titokban az illegális cionista mozgalomhoz tartozott.

****

Március 19-e után teljesen megváltozott az életünk. Beszűntették a tanítást, és megjelentek a gettóba költözésről szóló rendeletek. Én különböző feladatokat kaptam apámtól, amelyek veszélyesnek tűntek. A civil ruhás magyar rendőrök szinte vadásztak a zsidó katonaköteles férfiakra az összes hivatalos helyen. Én szolgáltattam be a biciklit, a rádiót, és én adtam át apám bejelentkező levelét a rendőrkapitányságon, hogy hivatalosan is miskolci lakossá váljon, így továbbra is velünk maradjon Miskolcon. Akkor még azt reméltük, hogy egy fiatal, 13 éves fiúnak nem eshet semmi baja

Peszahkor, a zsidó húsvét idején megjelent az utasítás, hogy el kell hagyni a lakásokat, és át kell költözni a gettóba. Ez az a városrész volt, ahol eredetileg is a legtöbb zsidó élt. Az átköltözés azt jelentette, hogy az ott élő zsidók lakásaiba annyi ember zsúfolódott össze, hogy minden szobában legalább tíz férfi, asszony, gyermek volt. Mindenki vihetett magával 30 kiló ruhát, takarót, két hétre való élelmet. Minden család maga intézte a lakhelyét. Egy hetet kaptak a szervezésre, a csomagolásra. Abban az időben kezdődtek a légítámadások is. A légóltalmi pince messze volt, nem tudtuk, mit tegyünk. Attól is tartottunk, hogy oda nem engedik be a sárga csillagosokat, viszont ha a lakásban maradunk, ránk foghatják, hogy jeleket adunk a bombázóknak.

Szomszédunk, a zsidó Lóvi család a gyermekükkel együtt háromtagú volt. Kis házban laktak, és egy szódavízüzemet működtettek mellettünk. A szódavizet lovas kocsin szállították a városba rendelésre, a későbbi gettóba is, és sok embert ismertek ott. Ők szereztek maguknak és nekünk is lakhelyet a gettóban. A lakástulajdonosok szívesebben fogadtak ismerősöket, ezért a Lóvi család ajánlására nekünk is helyet adtak. Egyébként ez a házaspár nagyon segítőkész volt. Senki sem maradt meg közülük. Azokban a félelmetes napokban, a gettóba költözés előtt, amikor minden értéket, pénzt és ékszert be kellett szolgáltatni, apám rejtekhelyet keresett a család értékeinek. Ez nagyon veszélyes volt, mert mindkét munkaszolgálatos testvére ismert óra-ékszer üzletet működtetett Miskolcon. Tartani lehetett attól, hogy keresni fogják az értékeiket. Lóvi szomszéd felajánlotta, hogy üzeme pincéjében apám eláshatja a rejtegetni valót.

Aztán, mint minden zsidó családnak, nekünk is át kellett költöznünk a gettóba. A rendőrségtől értesítést kaptunk az átköltözés napjáról. Gondoskodnunk kellett a fuvarozásról, amiben lovas szekerekkel ismét Lóviék voltak segítségünkre. Az engedélyezett súlyú csomagban két hétre elegendő élelmiszert is magunkkal kellett vinni. E napokban olyan sütés-főzés volt a zsidó házakban, mintha ünnepre készültek volna. Jó barátom ortodox zsidó családjában arról beszéltek, hogy elköl-

töznek a környék egyik falujába önkéntes mezőgazdasági munkára a gettó helyett. Hogy mi lett a tervből, nem tudom, abból a családból sem maradt meg senki.

A kiköltöztetés napján háromtagú civilruhás rendőralakulat jelent meg, hogy leltárt vegyen fel a lakás ingóságairól, és megvizsgálja a már becsomagolt holmit. Egy-két csomagot kinyitattak, hogy ellenőrizzék, majd felírták a személyi adatokat. Aztán engedélyezték, hogy kivigyük Lőviék szekerére a csomagokat. Elvették a lakáskulcsot, lepecsételték a bejárati ajtót, és kész. Minden bútor, ágynemű, ruha a szekrényekben, a konyhafelszerelés, az élelmiszer – minden ott marad. Csak a körülbelül 30 kilós személyes csomagot vihettük. Rövid óra alatt kifosztottak mindenünkből. A szomszédos Lóvi család hozzánk hasonlóan mindent felvett a szekérré, aztán ők hárman, mi négyen felmásztunk a csomagok mellé. A kocsis fiatalember, majdnemhogy gyerek, előző napig Lőviék alkalmazottja volt. Nem lehetett tudni, hogy gettóba szállításunk után mi lesz a kocsival, a lóval és a szódaüzem különböző felszereléseivel. Talán a kocsis fiú öröklí, hiszen a ló jól ismeri őt?

Indulás, előttünk félórás utazás, szekéren a gettóig. Az asszonyok sírtak, a férfiak lesújtva ültek a kocsin. A nem zsidó szomszédok bezárkóztak a lakásaikba. Csönd az utcán, túl nagy és méla csönd. E napokban hasonlóan csendes és totális kifosztást éltek át a zsidó családok a város és az ország minden részén.

Vajon hol voltak a német katonák? Nyomuk sem volt a kilakoltatás alatt. A magyar hatóságok mindent egyedül intéztek, precízen, pontosan, akár a németek. A magyarok nem álltak ellen, mindenben szolgáian, nagyon sokszor lelkesen együttműködtek a németekkel, hiszen a zsidó vagyon nekik maradt. Kérdezhetnénk is, hogy miért vártak a német megszállásig a zsidók kiebrudalásával? Talán, hogy máig is kétszínűen állíthassák, „**mi nem voltunk bűnösök!!**”.

Szerény véleményem szerint legalább négy ok segített a magyaroknak, hogy minden ellenállás nélkül, rövid 5-6 hét alatt összegyűjtsenek, eltűntessenek és átjåtsszanak a németek haláltáboraiiba félmillió zsidót, öregeket, gyerekeket, nőket.

- A) A zsidó férfiak katonaköteles része, amelyik ellenállást szervezhetett volna, a keleti fronton volt, és többségük már nem élt.
- B) A gettóba való összevonás napjaiban kezdődtek az angol és az amerikai bombatámadások Magyarországon. Ez megerősítette az antiszemita propagandát, amely szerint a zsidók az okozói a háborúnak.
- C) Egyre többen észlelték, hogy az orosz front a magyar határhoz közeledik. Ez volt az utolsó alkalom a zsidótlanításra az országban.
- D) A zsidó tanácsok kiszolgálták a német-magyar rendeleteket, parancsokat. A pesti tanács elnöke felszólította az ország zsidóit az engedelmessegre és az együttműködésre a háborús érdekek miatt.

Kedves Zoli, gondolom, tudsz arról, hogy a mi túlélőink között máig eldöntetlen vita alakult ki a zsidó vezetőség holokausz idején tanúsított viselkedéséről. Hol a határ a lojalitás és az együttműködés között? Mit lehetett vagy kellett volna tenniük? A légerekben voltak zsidó kápók. Néha segítettek, gyakran gonoszul viselkedtek. A magyarországiak Kasztner tevékenységét védik vagy támadják. Schindler, az ismert német-lengyel gyáros, aki nagyon sok zsidót mentett meg, találkozott Kasztnerral öt hónappal a német megszállás előtt egy budapesti kávéházban, és elárulta, hogy mi történik Lengyelországban a zsidókkal.

Vajon mit tett Kasztner ezzel az információval? Nem tette közhírré a borzasztó értesülést? Nem értesítette a vidéken élő zsidókat a német megszállás után fenyegető veszélyről? Igaz, megmentett több mint ezer embert. Véletlenül a feleségem is egy bécsi táborba, és nem Auschwitzba került egy árvaházi csoporttal, de félmillió ember a gázkamrákban lelta halálát. Deportálták őket anélkül, hogy fogalmuk lett volna arról, milyen sors vár rájuk. Lásd Götz és Gerlach történészek német nyelvű könyvét: „Das letzte Kapitel”. Ez volt a magyarországi zsidóság utolsó fejezete.

****

Megérkeztünk a befogadó lakáshoz a gettóba. Megálltunk egy földszintes háznál a gettó közepén, melyben két kis lakás volt. Mutatták, hogy melyik szobába menjük, ahol már berendezkedett egy másik család. Tíz ember - nő, férfi és gyerek - volt a körülbelül 12 négyzetméteres helyiségben. Hiányzott a bútor, így mindenki talált fekhelyet a padlón, sorban egymás mellett. Volt egy kis vécé és egy kis konyha. A mellék-helyiség előtt sorba álltunk, a konyhát nem használtuk. Hideget ettünk, amit mindenki otthonról hozott. Elhelyezkedtünk a padlón, és sötétedéskor mindenki a pokrócára feküdt, ruhában. Férfiak, nők, gyermekek vegyesen, szorosán egymás mellett.

Az időjárás tavasziasan meleg volt, még lehetett a közös keskeny, hosszú udvaron tartózkodni, és hangtalanul felmérni rettenetes helyzetünket. Sötétedés után nem volt szabad elhagyni a lakóhelyet. Erről statáriális rendelet szólt, és világítani sem lehetett a lakásban a légvédelmi készültség miatt.

A következő napokban tovább folyt a zsidók összegyűjtése, özönlöttek az emberek a még szabadon maradt lakásokba. A gettó területét elkezdték szöges dróttal bekeríteni.

Mit tegyünk? Mi lesz velünk? A felnőttek teljesen megrendültek, és tébolyultan keresték helyüket. Felhívás érkezett, hogy a férfiak jelenkezzenek a gettó rendőrségbe, a fiatal fiúk pedig futárszolgálatra mehettek. Apámmal együtt jelentkeztünk. Őt bevették sárga karszalagos rendőrnek, én meg fehér karszalagot kaptam, és az egységben találkoztam az osztálytársaimmal.

Három nap múlva apám kérte leszerelését a rendőrségtől, inkább a sáncásást választotta egy közeli faluban Lóvi szomszédal. Kiderült, hogy a rendőrök feladata volt megtalálni és jelenteni a csendőrállo-máson a gazdag zsidók új lakóhelyét a gettóban. Ott addig vallatták, ütlegették őket, amíg el nem elárulták, hol rejtették el értékeiket. Lóvi és az apám nem volt hajlandó erre a gyalázatosságra és árulásra, inkább felcserélték a nagyon nehéz fizikai munkára.

Nekünk, a fehér karszalagos fiúknak minden reggel gyülekező volt a zsidó tanács melletti nagy udvaron. Ott ismét felbukkant az a 18 éves

fiú, akinek altiszti beosztása volt a leventében. Ügyelt a katonás fegyelmekre, „jobbra át, balra át”-ot játszott velünk, aztán kisegítő munkát kaptunk az irodában.

Egyik nap két osztálytársammal együtt a gettó főutcáján találkoztunk fizika tanárunkkal, Pásztor tanár úrral. Tudtuk, hogy Pásztor Palesztinában volt néhány évvel ezelőtt, de visszajött. A rövid utcai találkozás alkalmával mind a négyen sárgacsillaggal voltunk „kidíszítve”. Megkérdeztük tőle, miért jött vissza. A válasz:

– Nem volt hol laknom, Tel-Avivban egy erkélyen volt az ágyam, nem rendezkedtem be.

Pásztor pár nap múlva, mint mi mindnyájan, Auschwitzba került. Nem tudom, mi lett a sorsa. Egyik szeretett tanárunk volt.

Kisegítő munkám során az egyik alkalommal egy családhoz kellett mennem, ahol egy dunyhát adtak a kezembe, és kérték, hogy vigyem el a családfőnek, akit a csendőrök letartóztattak. A csomagra ráírták a nevét. Eltartott fél óráig, amíg elvonszoltam az aránylag nagy csomagot az úgynevezett RÓMAI 2 csendőrségre. Egy nagy kaput kellett kinyitni, utána egy udvaron találtam magamat, ahol láttam, hogy embereket ütöttek-verték, kínoztak. Valaki az ajtóban jelezte, hogy dobjam le a csomagot, és tűnjek el gyorsan. Letettem a csomagot, és elszaladtam. Szörnyű látványban volt részem. De gyerekként büszkeséget is éreztem, hogy elintéztem a rám bízott, veszélyes feladatot. Gondoltam, ez mégis csak jobb, mint az udvaron az asszonyok szoknyáján ülni. Habár volt ott két korombeli kislány, akik felkeltették az érdeklődésemet. Aztán, amikor elmeséltem, hogy a RÓMAI 2-be vittem egy csomagot, a mamám meg a nagymama pánikba esett, dacára annak, hogy elhallgattam, mit láttam ott.

Június elején megint utasítás érkezett: csomagolás, rövidesen a miskolci téglagyárba toloncolnak mindannyiunkat.

Életemnek ezt az állomását részletesen megírtam a Szálloda gyermekkor című, magyarra lefordított könyvemben, amely megtalálható itt: <http://mek.oszk.hu/06500/06529>

„Aranyos” történet

Miután apu megnyitotta óra-ékszer üzletét Pesten, megjelent V. Klári, apu volt sógornője, az Ukrajnában elpusztult Imre felesége. A sógornőt és a kislányát megmentette M. Albi orvos-katonatiszt. Miskolcra a gettósítás elől Pestre vitette őket. A háború végén Klári összeházasodott Albival, aki örökbe fogadta kislányát, Marikát.

Nem tudom, hogyan jutott Klári tudomására a Miskolcon kiásott arany története, mindenesetre feltette a kérdést, miért nem jutott kislányának, Marikának egy rész a Grünwald-fivérek kiásott vagyonából. Apu elutasította Klári kérését vagy követelését azzal, hogy amikor a Grünwald nagymama egyedül maradt Miskolcon, Klári mint ott élő menyé nem törődött a mamával, ezért nekünk kellett anyámmal Miskolcra költöznünk. Ez így volt.

A messzi távlatból nézve apunak erkölcsileg igaza volt, de jogilag talán problematikusabb lett volna a kérdés.

Aztán Klári látszólag lemondott a jussról, és kiépített egy félig rokoni, félig baráti kapcsolatot apuval.

A későbbi események bebizonyították, hogy Klári mégsem tett le az ékszerekről, csak leste a megfelelő alkalmat.

Az Albi-Klári házaspár által kiépített kapcsolat Pirinek, apám későbbi feleségének tetszett, mert imponált neki az igen jó fellépésű orvos társasága. Passzolt az egyéniségéhez a két ember.

M. Albinak magánszanatóriuma volt az Andrássy út közelében, azonkívül kapcsolatban állt különféle hatóságokkal és a megszálló oroszokkal, magyarán ismerte a dörgést a háború utáni rezsimben.

Amikor apu elhatározta, hogy polgárilag megesküszik Pirivel, Albi „intézkedett” a polgármesteri hivatalban és tanúkat szerzett. Édesanyám elhalálzásának igazolásához volt szükség tanúkra, különben hosszú ideig tartó procedúra lett volna bebizonyítani, hogy anyám eltűnt az élők sorából a sok százezer elgázósított magyarországi zsidóval együtt. Minthogy ilyen tanú nem létezett, mert a gázkamrákból nem maradtak tanúk, Albi szerzett két „tanút”, akik állítólag egy lágerban voltak

anyámmal, aki a szemük láttára halt meg flekktífuszban.

Tény, hogy édesanyám elpusztult, tény az is, hogy Albi értett a kényes ügyek intézéséhez. Azon kívül gondolom, hogy Piri is sürgette az esküvőt.

Aztán végre megtörtént a polgári házasságkötés, utána Klári meghívta aput és Pirit ebédre. Apu megkért, hogy vegyek én is részt az ebéden. Eleget tettem kérésének, ott voltam.

Apu, mielőtt megesküdült volna Pirivel, tudomásomra hozta, hogy a Miskolcon kiásott vagyon fele engem illet. Ha kikerülök Izraelbe, megtalálja módját, hogy megkaphassam a járandóságomat.

Közben még történt valami. Apu közös vállalkozást indított F. Mancival és férjével, T. Imrével, és együtt megvettek egy patinás ékszerüzletet a körúton. Piri javára írható a „történelmi hűség kedvéért”, hogy ellenezte a tervet, mert mint kommunista párttag tudta és megértette, hogy előbb-utóbb államosítják az üzleteket.

A társult vállalkozásról szóló megegyezés szerint titokban azt tervezték, hogy apránként kimentenek Izraelbe bizonyos értéket az üzletből, aminek a hiányát apu saját tőkéjéből fedezi. Az így kiküldött érték fele az enyém, azaz a miénk lesz. Miután a két társ felszámolta az üzletet, együtt kijönnek Izraelbe, és folytatják a vállalkozást.

Disszidálásom után röviddel jelentősen megváltozott Magyarországon a politikai helyzet. A társak egyik napról a másikra bejelentették, hogy elhagyják az üzletet és az országot, kivonják az értékeiket. Ha apu akarja, fedezze a hiányt a saját tőkéjéből, vagy zárja be az boltot. Apu rájött, hogy kijátszották, a társak nem teljesítik a titkos szóbeli megegyezést. Az üzlet bezárása veszélyes lett volna, mert a gazdasági rendőrség aput társai disszidálásának támogatásával gyanúsította volna.

Apu Pesten ragadt a nagy üzlettel társai nélkül, és csak saját befektetése maradt az üzletben.

A társak Tel-Avivba érkezésük után közölték velem, hogy nem teljesítik az apámmal Pesten kötött megállapodást, mert az ő pénzüik nagy része is elúszott.

Ezzel körülbelül egy időben Klári belépett a „játékba” Pesten. Amikor

apu elmesélte, hogy én már Izraelben vagyok, férje, M. Albi doktor megkérdezte, akar-e nekem pénzt küldeni. Apu látta, hogy a tervezett társulás felbomlott, elfogadta M. Albi doktor ajánlatát.

Rövidesen értesítést kaptam aputól, hogy az egyik New York-i bankba pénz érkezik M. Albi doktor közvetítésével.

Néhány hónap múltán kiderült, hogy M. Albi doktor kicsalta ugyan a pénzt aputól, de állítólag abból építetett villát a Rózsadombon. Hogyan jöttünk rá? Egy tel-avivi ügyvédnek átadtam az ügyet, aki megtudakolta a pesti izraeli követségen, hogy mi történhetett. Ott már ismerték M. Albi sokoldalú tevékenységét. Az ügyvéd felvilágosított, hogy az amerikai törvények nem engedélyezik idegen és nem helyben lakó állampolgár nevére számla nyitását.

Nyolc év elteltével apu és Piri Izraelbe érkezett. Első este ezt az egész történetet megbeszéltük. Apuék elmesélték, hogy Albi még kétszer megszarolta őket Pesten. Először felkereste Pirit az irodában, és kérte, hogy segítse ki kölcsönrel, mert különben helyben öngyilkos lesz. E határozott szándékát bizonyítandó színpadias pózzal kivett a zsebéből egy revolvert.

Másodszor pedig megfenyegette Pirit, hogy valutacsempészésért be-súgja aput, ha nem kap tőlük még pénzt.

Piri ehhez hozzáfűzte, hogy maradt egy kevés pénzük annak dacára, hogy kétszer is kijátszották őket. Az értékek aztán megérkeztek Izraelbe, de az én részem elveszett a kiásott Grünwald-vagyonból, mert M. Albi doktornak adták át.

A pénz, amely hatvanéves korukra megmaradt apáméknak az új élet kezdéséhez Izraelben, tényleg nagyon kevés volt. Csupán egy kicsi, egyszobás, kulcspénzes garzonlakásra telt nekik.

Én soha nem tudtam megbocsátani Pirinek azt az állítását, hogy az eltűnt pénz az én részem volt a Grünwald-vagyonból.

Máig is úgy hiszem - mert úgy akarom hinni -, hogy aput Piri segítségével hálózta be M. Albi doktor, mert Pirinek imponált a nonchalant stílusú Albi egyénisége, aki hollywoodi filmsztártípus volt.

Piri több éve már nincs az élők sorában.

Holtáig őrzött a bankszéfből egy igen kicsi, megmaradt részt a volt Grünwald-vagyongból, amelyről az állította, hogy azok az apuval közösen szerzett ékszerek voltak.

Ez nem volt igaz, a legtöbb tárgyat felismertem a bankszéfből, ezeket saját kezemmel kapartam ki a sárból 1945-ben, az Ilona utcai pincében Miskolcon.

Úgy éreztem, hogy ezek az ékszerek bizonyos fokig passzív okozói családi tragédiáknak. Ha nem kellett volna a nagymamára vigyázni, aki görcsösen őrkdött fiai értékei fölött, azaz nem kellett volna Miskolcon vigyázni az aranyra, nem költöztünk volna oda 1943-ban, és talán nem deportáltak volna bennünket. Talán anyám is életben maradt volna.

Piri halálával elhatároztam, hogy a családi emléktárgyakat megosztom Rafival és Drorittal, de előbb belevésetem héberül:

לזכר אימי ומשפחתי שנספו בשואה

Holocaustban elpusztult anyám és családom emlékére

Úgy gondolom, hogy van ebben a tettben meggondolandó figyelmeztetés is **az aranyról és az őrzéséről.**

És ismét Európában

Hévízen voltunk egy hétig, utána visszatértünk Pestre a balatoni déli országúton. Edit már nem várt Pesten. Meghalt. Halálával véget ért Budapesthez tartozásom.

Verával, Edit lányával megbeszéltem egy röpke találkozt. Úgy éreztem, mintha Edit friss sírjához mennék. Egyedül érkeztem a találkozóra, nem akartam terhelni Esztit ezzel a nehéz feladattal. A margitszigeti szállodából autóbusszal utaztam a Margit hídig, onnan pedig gyalog át Budára. Az egész út csupán öt-hat perc, de telve emlékekkel.

Ezen a gyalogúton láttam a szökésünk előtti este, 1949. március 31-én szembe jönni egy idegen férfi társaságában Jóska volt menyasszonyát, B. Editet. Jóska bácsi apám legfiatalabb öccse volt, aki elpusztult az orosz fronton. Amikor észrevettem B. Editet, meglehetősen felajzott lelkiállapotban voltam, mert néhány perccel korábban búcsúztam el apámtól és a feleségétől. A hídon erős szél fújt, de gyalog akartam átmenni Budára, gondolván, hogy ez az utolsó alkalom, hogy ezt az utat járom, mert másnapra volt kitűzve a szökés a határon. És tényleg, az este után 35 évig nem utazhattam Magyarországra.

B. Edit kéz a kézben közeledett a férfival felém, de nem vett észre. A hídon mindenki a ruháját vagy a kalapját fogta az erős szélben. Azt hiszem, B. Edit nem ismert meg, mert hét esztendő telt el a legutóbbi találkozásunk óta. Egy pillanatra átvillant az agyamon, hogy megállítom és köszönök neki, vagy elköszönök tőle, aki az egyik legkedvesebb nagybácsim felesége lehetett volna. Gyorsan letettem a szándékomról, nemcsak szégyenlősségem miatt, amely rettenetesen zavart abban az időben, de arra is gondoltam, hogy mit is mondjak neki. Talán meséljem el, hogy az előző napon hagytam el a mezőgazdasági csoportot a vezetőség utasítására, és holnap elhagyom az országot is. Hogy van egy kislány, akivel együtt szökünk? Hogy már elég érett vagyok, hogy biztos legyek abban, hogy cionista vagyok, és a kibucbeli életet választom magamnak, és tudom, hogy választásom helyes? Mindezt megmagyarázni a süvöltő tavaszi szélben, a hídon? Úgy éreztem, hogy ez nagyon

bonyolult, és ki tudja, hogy ki az a férfi. A mi oldalunkon áll-e vagy besúgó? Letettem erről a gondolatról. De ez a találkozás talán segített volna lelkileg elbúcsúzni Jóska nagybácsitól.

Gyermekkoromból is sok emlékem van a Margit hídról. Apámmal gyakran mentem gyalog az iskolába, hideg téli reggeleken elkísért a Hollán utca sarkáig, onnan folytatta útját a munkahelyére, én meg pár perc alatt az iskolába értem.

Most pedig, 80 éves koromban megyek a hídon, hogy Verával találkoz-
zak, és közben kavarognak bennem az emlékek.

Gyermekkorom helyszínére érek a hídfő budai oldalán, északi irány-
ban a Lukács kert, ahová anyámmal meg apámmal jártam játszani,
amíg a gyerekek azt nem mondták, hogy nem szeretik a zsidókat. Itt
állt a volt Tarián nyári délutáni és esti kávézó. Volt ott még egy kis fél-
kör alakú porond, ott léptek fel az olcsó énekesek, zsonglőrök, bohó-
cok. Odalopóztunk a ponyvakerítés mellé - hat-nyolc éves koromban -,
és rendkívül élveztük az előadást mindaddig, amíg el nem zavartak az
őrök. Történt egyszer, hogy bent a kávéházban Simi nagybácsim a fele-
ségével kávézott, és amikor meglátták, hogy kukucskálok, odahívtak az
asztalukhoz, hogy rendeljenek nekem valamit, és onnan zavartalanul
nézhessem a műsort, de én szégyenkezve elhúzódtam. Szégyenlős gye-
rek voltam, számomra idegen volt minden a kávéházban.

Folytatom az utat gyermekkoromról álmodozva, amely a mai fogalma-
ink szerint nem is volt szép, a zsidózások meg szüleim nagyon szerény
életmódja miatt. De még mindkét szülőm életben volt, meg a nagy ro-
konság is. Aztán a Kavics utca, itt volt a lakóhelyünk a háború után.
Nemrégén adták el a lakást, amely a kevés életben maradottat össze-
kapcsolta. Ma már senki sincs életben közülük, csak Vera, Edit szelle-
mileg visszamaradt lánya, aki szintén nem fiatal, a hatvanadik évéhez
közeledik.

A templom melletti kávéházban ültünk le, Vera férje is ott volt, aki
szintén nem volt teljesen normális. Edit pár hónappal korábban meg-
halt, de Vera egyáltalán nem említette elvesztését. Kinézete jobb, ma-
gabiztosabb volt, mint amikor édesanyja még élt. Talán az anyai nyo-

mástól való felszabadulás, a nagyobb szabadság töltötte el jó érzéssel? Összeszedetten nézett ki, csak sajnos a folyton saját magára visszatérő beszéde dadogósabb, mint azelőtt.

Félelemmel említették, azt szeretnék, hogy Robi fiúk, aki kórházi zárt osztályon fekszik, ne kerüljön vissza hozzájuk, mert ők nem tudnák gondját viselni. Tragédia, szomorú, szomorú, szomorú!

Eszti küldött Verának egy selyemsálat. Vera másnap telefonált a szállodába, hogy megköszönje. Vera kérte, hogy ne szakadjon meg közöttünk a kapcsolat. Megígértem, hogy telefonálok neki minden hónap elején. Ez jár Edit emlékének. Több mint három éve betartom az ígéretemet.

Egy év múltán ismét találkoztunk a templom melletti kávéházban. Hasonló beszélgetés, ugyanaz a téma, fél óra után elköszöntünk. Vilamosra szálltam, de a következő állomáson, a volt gyermekkori szálloda mellett nem tudtam ellenállni vágyamnak, gyorsan leszálltam, és bementem az épületbe. Fellifteztem az utolsó, a hatodik emeletre, hogy a legmagasabb pontról tekinthessem meg a hátsó függőkeretet. Ott, a kertben gyógyultam hatéves koromban, amikor szívizomgyulladásal kezeltek. Orvosi utasításra pihennem kellett, anyám és délután apám is ott ült velem a kertben, néha a rokonság is eljött látogatóba. A kertnek két szintje volt, a fenti részen kerítés futott, elválasztva a területet a török időkben ott maradt szent sírtól, Gül Baba türbéjétől.

Néztem, szinte kémleltem a hatodik emeletről a régről ismert kertet, amikor egy ápolónő jelent meg, és kérdezte, mit csinálok itt?

– Nézegetem az épületet – válaszoltam.

– Mi van azon nézni? – kérdezte újból.

- Gyermekkoromban itt laktam, ez egy szálloda volt.

A beszélgetés ekkor váratlan fordulatot vett.

Az ápolónő ötvenes korú, és nagy érdeklődést mutatott a kórház múltja iránt. Leültetett és érdeklődéssel kérdezett a múltból, mindenről. Aztán bevonta a beszélgetésbe az osztályvezető főorvost is. Majd e-mail címet cseréltünk, a magyar nyelvű interneten megjelent könyv címét is megadtam. Azt hiszem, hogy a hölgy zsidó volt, ez talán a jövőben kiderül.

Budai séta

Kedves Enet Barátom!

Köszönöm a kis dokumentumfilmet, amelyet egy megjegyzéssel küldtél, mondván: „Szép és meglepő!”

Magyar és izraeli ejtőernyősök a világ egyetlen LI 2-es repülőgépéből ugrottak, és így emlékeztek meg Szenes Hannáról.

<http://www.noltv.hu/video/2968.html>

Nos, tényleg meglepő, de mégis engedj meg, hogy kicsit ünneprontó legyek, és leírom a gondolataimat egy budai sétám után, rövid látogatásom során, 2009 nyarán. Apropó, Szenes Channa!

Kedves ismerősökhöz voltam hivatalos ebédre. Kora délelőtt volt, így futotta az időmből, hogy a jól ismert környéken az út egy részét gyalog tegyem meg.

A Frankel Leó úti zsidó templomnál kezdtem utamat déli irányba, a Mamut bevásárlóközpontig.

Először bementem a zsidó templom udvarába. A háború után volt ott egy cionista ifjúsági fészek (héberül khén). 1946-ban ott ismerkedtem meg a cionista eszmével. Kerestem az emlékeket. A templomudvar falán egy emléktábla, a Vörösmarty magyar-zsidó cserkészcsapat mementójául. Ott működött a cserkészcsapat 1942-ig. Utána be kellett szüntetni. Az idősebb fiúk aztán munkaszolgálatba kerültek, és nagyrészüket ott pusztult el.

Emlékszem 6-8 éves gyerekkoromból, hogy ez egy csinos cserkészcsapat volt. Minden fiúnak zöld színű egyenruhája volt rövidnadrággal, cserkész nyakkendővel és kalappal, Baden-Powell stílusban. A zsidó ünnepek alkalmával sorakozót tartottak a templom udvarán. Katonás parancsok hangzottak el az akkori militarista-fasiszta szellemben, és az imádkozásra érkezett szülők és a rokonság ünnepi ruhában büszkén vette körül a fiúkat, élvezve a látványt, csillogó szemmel követte a templomba katonásan bevonuló gyerekeket. Ez a lojalitás egyik helyi megnyilvánulása volt (a sok közül) a magyar zsidók részéről a magyar „haza” iránt.

Ugyanazon a helyen alakult meg, és működött a háború után a cionista kör (fészek). Csakhogy erről (mi okból?) egyetlen szó sincs az emléktáblán. Az egyik vezető emberhez fordultam a templomban, aki azt felelte, írjak néhány emlékeztető szót, és küldjem el nekik. Írtam, az eredmény **nulla**. Ez is a magyar zsidók Izrael iránti lojalitásának a kifejezése. **Avagy, ha akarjuk, egyenes folytatása a magyarországi zsidó vezetők vakságának.**

Folytattam sétámat a Lukács-fürdő felé. A szemben álló épület gyermekkorom színhelye a „Szálloda Gyermekkor” című emlékiratom szerint. A szálloda zsidó tulajdonosait 1944-ben megölték, vagy éhen haltak a gettóban. Abban az épületben, amely szálloda volt a harmincas évek végén, számtalan német, osztrák, lengyel-zsidó és más nemzetiségű menekült talált ideiglenes szállásra. A ház a korszakról, vagy a falak között lejátszódott kis emberi tragédiákról, történetekről szólhatna, amelyek a magyar történesek vagy történelem egy kicsiny részét visszatükröznék, de amellyel a magyar nemzetnek nincs oka büszkélkedni.

Haladtam tovább, nem messze a Margit híd budai hídfőjétől, ahol az utca enyhe tompaszögben jobbra kanyarodik, áll egy iskola a katolikus templom előtt. Ebben az iskolában végezte Szenes Channa az elemi osztályokat (nem tudom, hogy ez a tény szerepel-e hiteles élettörténetében). Ebben az elemiben tanultam én is, az első és második osztályban, tíz évvel később. A hittan órákat egy Aranka néni nevű tanítónő tartotta. Aranka néni volt a hittan tanítója Szenes (Channa) Anikónak is elemista korában. Történt még az én időmben, hogy az egyik hittan óra alatt bátortalan kopogás hallatszott az ajtón, és az akkor 18 éves „Anikó” kért engedélyt az osztály meglátogatására, Aranka tanító néni legnagyobb meglepetésére.

– Csak elköszönni jöttem Aranka nénitől, mert holnap elutazom – mondta. Nincs ebben az epizódban semmi történelmi különlegesség, csak azt hiányolom, hogy nincs az iskola falán egy rövid megemlékezés az ejtőernyős mártírról, aki az iskola tanulója volt.

Körülbelül 800 méterre, a mai Mamut áruház helyén állt a hírhedt Margit körüti fegyház. Ott végezték ki Szenes Channát. Van is ott egy

egészen kicsi emlékoszlop, melyre rávésték, emlékezetem szerint a következő mondatot: „A fasiszták áldozatai emlékére a fegyházban”. Figyelmesen körüljártam a kis emlékoszlopot, kerestem bevéselt nevet vagy neveket, de **semmi, nulla**.

Szemben a Duna-part pesti oldalán (oda már nem gyalog mentem) található a „cipő emlékmű” és ott is hasonló a felirat (három nyelven), mint a Margit körúton, de anélkül, hogy megemlítenék, hogy az áldozatok mind zsidók voltak. A kevés látogató, aki megtalálja ezt az emlékművet (mert körülményes az odavezető út), észre sem veszi, hogy nincs az áldozatok **zsidó** volta feltűntetve.

Kedves Barátom! „Szép és meglepő!”

Vége a „sétának”.

Levél 17 éves unokánk zarándokútjára Auschwitzba

Ez nem lesz egyszerű út számodra, szeretett Lior unokánk.

Egyetértek azzal, hogy lemondta eredeti szándékáról, hogy csatlakozzék csoportokhoz. Van ebben némi önzés, de egyben az a biztató gondolat is, hogy elég erősnek és érettnek érzed magad, hogy megmérkőzzél ennek az útnak súlyos élményeivel.

Elképzelem magamban, ha ott lennék veled, és fájdalmas emlékeimből idéznék, talán egy kevésbé szomorú történetet választanék odahurcolásunk első napjaiból.

Shavuot (a tóraolvasás ünnepe) volt. Az auschwitz-birkenai hírhedt „cigány” táborban voltunk apámmal. Körülbelül 500 férfi egy barakkban, ágyak nélkül, minden, de minden nélkül, csak a csíkos rabruha rajtunk. Az összezsúfolt tömeget egy németországi cigány család uralta, akik a barakkban egy kis leválasztott viskóban laktak. A családfő a parancsnok, a megbízott „kápó”. Ő tartatta be keményen és könyörtelenül a fegyelmet. Azért voltak közöttünk olyanok, akiknek sikerült némi kedvezményt elérni nála. Így történt, hogy megengedte a nyilvános imádkozást a barakkban az ünnep estjén. Az imádkozás vége

felé megjelent egy 16 évesnek kinéző fiú a barakk hosszában húzódó téglamélynyen (melyet talán látni fogsz a birkenau barakkokban), és gyönyörű, kristálytisza, képzett hangon egy ismert magyar népdalba kezdett. A dal a nagykállói haszid rabi kedvenc éneke volt: „Szól a kakas már” kezdetű. Hirtelen nyílt a cigányviskó ajtaja, és a kápó az egész családjával kijött, szájatva hallgatták a dalt. Az imádkozó tömeg sírva fakadt.

A dal egy kakasról szól, virradatot, reményt hirdető allegória.

Apámmal egymásra néztünk, sírva és talán ösztönösen érezve, de bizonyosat nem tudva, talán-talán anyámat sirattuk el akkor? Azt hiszem, ez volt az utolsó alkalom, hogy apámmal együtt sírtunk. Ez volt az egyetlen eset, hogy emberi megnyilvánulást éltem meg a koncentrációs táborban.

Lior drága, Te ott a temetőben, a halál földjén jársz, ott gyilkolták meg, milliókkal együtt, dédnagymamádat, édesanyámat, született Blum Franciskát, élete derekán, 45 éves korában.

Talán így részese vagyok zarándokutadnak, megosztva Veled ezt a kis jelentéktelen epizódot, egy gyöngye fénypontot az emlékeimből, a borzalmak idejéből.

Még a történethez tartozik, hogy körülbelül két hónap múltán - akkor már elszállítottak minket Auschwitzból -, megölték a cigányok apraját-nagyját Auschwitz-Birkenauban, a gázkamrákban.

Az éneklő fiú nevét és sorsát nem ismerem.

Sokat gondolunk Rád ezekben a napokban, nagy szeretettel, nagyszüleid - Eszti és Mordechai.

Kelt: 2012. október hónapban - 68 év telt el azóta.

Emlékbeszéd, mely nem hangzott el Ottó temetésén

Évi, ha akarjátok, olvassátok föl a temetésen.

13 unokatestvér volt a Blum nagyszülők leszármazottja.

Bognár Mátyás professzor számomra mindig Ottó marad – egyike a 12 unokatestvéremnek. Én voltam a legfiatalabb. Dacára, hogy szinte alig ismertük egymást Ottóval, sokszor keresztezték egymást útjaink véletlenül. Ottó unokabátyám Sopronban nőtt fel, és néha a nyári szünetben, serdülő fiú korában a pesti rokonságnál töltött néhány napot. Szüleire emlékszem gyermekkoromból. Édesapja, Zsiga bácsi, édesanyám bátyja volt, aki magas állami beosztása ellenére az egyetlen nagybácsi volt, aki tartotta a vallási előírásokat. Édesanyjára, Lotti nénire is emlékszem. Gyászoló lánya, Évi arcra hasonlít Lotti nagymamájára. Négy év a korkülönbség köztünk Ottóval. Ottóról mesélték a családban, hogy kiváló tanuló volt 17 éves koráig, 1944. március 19-ig. E végzetes dátum után két hónappal az auschwitzi koncentrációs táborban egészen véletlenül találkoztunk Ottó, apám és én. Én láttam meg először, már rabruhában volt, mint mi is. Apám rögtön megkérdezte:

– És a szüleid?

– A „másik oldalra” lettek küldve – felelte Ottó. Még nem tudta senki, avagy nem merete tudni, hogy a másik oldal az elgázosítás, a meggyilkolás – csak a füstöt láttuk a magas kéményekből áramlani állandóan. Az én édesanyám – Ottónak Fancsi néni – szintén oda, a „másik oldalra” került néhány nappal előbb.

Apám megbeszélte az egyik szlovákiai zsidó káppóval, hogy Ottó a mi csoportunkban velünk maradjon. Aztán egy 1000 emberből álló transzportba sikerült mindhármunknak bekerülni, és átvittek Bajorországba, ahol lassú éheztetéssel és embertelenül nehéz fizikai munkával pár hónap alatt tömegsírokban fejezte be a legtöbb ember az életét. Mindhárman a kevés túlélő között maradtunk, és 1945. május elején felszabadultunk.

Ottó Magyarországot választotta, én Izraelt.

Harminc évig nem találkozhattunk. Azután két-háromévente láttuk egymást.

Tiszteletreméltó tudományos pályafutást ért el.

Nem felejttem el.

Mordechai Henrik Gidron

Emlékbeszéd, amely elhangzott 2014-ben Izraelben, a Negba kibucban – Yakov

Yakov temetése az ország déli vidékén, 2014 nyarán a Negba kibucban történt.

Gyászoló család és barátok (chavérim)!

Szomorú kötelességemnek és feladatomnak érzem, hogy röviden elmeséljem családi kapcsolatunkat Yakovval. Nem ismertük egymást gyermekkorunkban. Yakov Dél-Amerikában született, Berta nevű unokanővérem gyermekeként látta meg a napvilágot. A második világháború előtt és alatt nagy családunk szétszóródott a világban. A leszármazottak között jelentős volt a korkülönbség.

A múlt század ötvenes éveiben, mikor kicsi családommal már Tel-Avivban éltünk, az egyik nap kopogásra nyitottam ajtót. A küszöbön egy csinos, középkorú hölgy állt, bebocsátásra várva. Német nyelven fordult hozzám: – Te vagy Henrik, a Fancsi nagynéném fia? Én az unokanővéred vagyok, Berta, a Blum családból. Dél-Amerikából érkeztem.

Rögtön eszembe jutott, hogy öt év körüli gyermek lehettem 1936-ban, amikor a családi suttogás arról szólt, hogy a Berlinben élő Chani nagynéném két lánya elhagyni készül Németországot, valószínűleg Dél-Amerika felé veszik az irányt.

Aztán hosszú, válságos háborús évek jöttek, budapesti családunk pedig még a látszólagos biztonságban élt. A berlini Hönigsberg-családnak és a két Dél-Amerikába menekült unokanővéremnek nyoma veszett.

Időközben Chani néni meghalt Berlinben. Egyike volt anyám kilenc testvérének, akik szétszéledve éltek Európa városaiban: Bécsben, Pozsonyban, Pesten, Sopronban. A nagy, szerteágazó Blum-családból csak két testvér vészelté át a holokausztot. Csodálatos módon a mi fiatalabb generációnkból mind a 13 unokatestvér megmaradt. Hárman Pozsonyban a partizánokkal vészelték át a nehéz időket, egy unokabátyám, akivel együtt éltük át az auschwitz-i haláltáborot, Sopronban lakott, Pesten hárman, Londonban hárman. Dél-Amerikában ketten maradtak életben, a berliniek, Recha és Berta, Yakov édesanyja. Berta Izraelbe jött meglátogatni két fiát, akik közül az idősebb, Yakov már fiatal katonatiszt volt. Őt akkor ismertük meg. Itt a Negba kibucban nevelkedett. Berta rövid tartózkodását Izraelben részben nálunk töltötte, és elutazása után Yakov szoros kapcsolatot alakított ki velünk. Szerettük, szeretetre méltó egyéniség volt. Nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy meglátogasson bennünket, ha a környékünkön akad dolga. Esküvőjén megkért, mi képviseljük a szüleit. Fiatal felesége, Anát itt született a Negba kibucban. Szorgalmasan kutatta, hogy a világ mely részein élnek még Yakov hozzátartozói. Ünnepekre gyakran meghívtak a kibucba. Később gyermekeik születtek, aztán jöttek az unokák. Gyakori vendégeik voltunk a családi rendezvényeknek.

Később megtudtuk, hogy Yakov azért került Izraelbe és a kibucba, mert szülei rosszul éltek, elváltak. Apjuk vette magához a két fiát, aztán beteg lett, és Izraelbe küldte őket, anyjuk, Berta tudta nélkül. Az itt élő két fiúnak megszakadt kapcsolata édesanyjukkal.

Yakovnak anyai vonalon mi voltunk a rokonai, bár családjának ez a része a kevésbé szeretett oldal volt, sőt, a nem szeretett oldalt képviselte. Azonban a háborúban olyan sok családi veszteség érte az embereket, hogy, aki úgy érezte, mégis szüksége van hozzátartozóra, elfogadta azt, aki életben maradt.

Yakov 73 évet élt, súlyos betegségben halt meg. Emlékét úgy őrizzük meg, ahogy megismertük, fiatal katonatisztként a mindig mosolygós, jó kedélyű, kedves fiatalembernek.

Nem felejtjük el.

****

Van még egy rövid befejező rész. Ez a történet Berta elutazása napján játszódik.

Kikísértük a repülőtérre. Berta előzőleg megbeszélte két fiával, hogy ők a Negba kibucból autóval érkeznek a repülőtérre elbúcsúzni. A tel-avivi repülőtér akkor még egy egészen kicsi építmény volt. Korán érkeztünk Bertával, leültünk valamit inni, és vártuk a fiúkat. Az idő telt, és kezdték beszálláshoz szólítani az utasokat. Mi még csak ültünk és vártuk Berta gyerekeit. Idegeskedve tekingettünk jobbra-balra, de nem érkeztek. Elhangzott az utolsó felszólítás a beszállásra. A fiúk sehol. Berta elköszönt tőlünk, és lassú léptekkel a repülőgép felé indult. Akkor még gyalog kellett a repülőhöz menni a terminálból. Mi felsiettünk a terminál erkélyére, hogy integessünk Bertának. Láttuk, amint kapaszkodott fel a lépcsőkön, még egy integetés, és belépett a gépbe.

Megfordultunk, és előttünk álltak a fiúk, későn érkeztek...

– Már felszállt? – kérdezték.

– Ott ül a tizedik ablak mellett – válaszoltuk –, talán még megláthatjátok. De miért késtetek?

– Cipőt kellett vásárolnunk.

Számunkra ez érthetetlen volt, hiszen lehet, hogy ez volt az utolsó alkalmuk elbúcsúzni édesanyjuktól. A cipő fontosabb volt?

Berta három év múlva meghalt Dél- Amerikában.

Későbbi gondolatom az volt, lehetséges, hogy a fiúk szándékosan késtek, hogy ne kelljen búcsút venni édesanyjuktól, aki tulajdonképpen elhagyta otthonukat, és gyermekkorukban őket.

Hatvanéves találkozó a magyarországi cionista fiatalsággal

2007 novemberében volt az utolsó találkozó fiatalságunk emlékével a Tel Jichak kibucban. Az előző összejövetelt két évvel korábban tartottuk. Érződött, hogy sokan hiányoznak, betegek, vagy nincsenek az élők sorában. Ismertünk olyanokat, akik soha nem jöttek el az ilyen összejövetelekre. Érdekes lenne tudni, hogy mi az oka, mi tartotta őket távol a hosszú élet során.

Az ilyen összejövetelek alkalmat adtak a nosztalgizásra, hiszen a legtöbb esetben másról nem is volt mit beszélni egymással. A hosszú évtizedek elmosták a közös érdeklődési köröket, a megöregedett emberek sokszor alig ismerték meg egymást.

A találkozás elején kezdődött a felismerés vagy a nem felismerés, aztán megmosolyogtuk egymáson a változás, az öregség jeleit. Emlékezés, ki kinek volt a barátja vagy barátnője. Fel lehet-e ismerni a szemeken a rég elmúlt ifjúság tűzét? Mit csináltunk hatvan év alatt az életünkkel? Érdekes volt a harc az új hazában az idegen hazáért? Ki éli még tevékenyen az életét, vagy ki az, aki éppen csak vegetál? A „fiúk” többsége már öregember benyomását keltette – és a „lányoknál” is elmúlt a fiatalság varázsa. Csak itt-ott lehet észrevenni a rég elfelejtett csintalan mosolyt, amely emlékeztet a múltra.

Rövid köszöntések a volt barátoktól, akik úgy érezték, hogy van még mondanivalójuk, utána közös éneklés egy tangóharmonikás vezetésével. A zenemester az egyik „fiú” felnőtt, 40 éves fia volt. Legtöbbször csatlakoztunk a régi, felejthetetlen dalokhoz, de ez már nem a reményekkel teli fiatalság felszabadult éneklése volt, ez inkább együtt zümögés a múltra emlékezve. Ez már nem a tekintetek egymásba mélyedése a háború utáni új kor közös megvalósításáról és reményéről. A dalok szövegét a falra vetítették, de mi túltekingtünk a szövegen a távoli messzeségbe. Emlékezetemben maradtak a régi előénekes fiatalok, akik fel tudták villanyozni a legtöbb árván maradt sorstársat, barátot (chavért), akikkel aztán együtt álltunk sorban a dél-olasz kikötőben, hogy felszálljunk az izraeli zászló alatt várakozó kis hajóra és eljussunk

„reményeink és álmaink” országába. Sokszor énekeltünk a mozgalmi összejöveteleken, mert felejteni kellett mindazt, amit a háború, a holokauszt éveiben átéltünk. Mindnyájan elvesztettük szüleinket, rokonságunkat, meg lettünk gyalázva, félemlítve. Csak egy új otthon felépítésének reménye adott energiát az élet újrakezdéséhez.

Éneklés közben kimentem friss levegőt szívni, mély lélegzetet venni. Kint láttam, hogy nem vagyok egyedül. Ott volt az egyik résztvevő „lány”, akinek inkább az arcára emlékeztem, mint a nevére. A falat támasztotta, és a fejét fogta. Úgy véltem, hogy inkább az egyedüllétet, mint a segítő kezet kereste.

Tovább menve megszólított valaki: „Mondd, ki vagy te?”. Miközben mondtam a nevemet, hirtelen felismertük egymást. Összeöleleztünk. Mose Glück nyolc évvel volt idősebb nálunk, de kora ellenére nagyon jól nézett ki.

Mose mindig kéznél volt, ha el kellett valamit intézni. Határokon átszökés oda-vissza, emberek átszállítása, irányítása számára semmiség volt. Nem pénzért tette, hanem idealizmusból. Ilyenek is voltak. Ő is írt egy visszaemlékezést arról, amit átélt. Könyvet cseréltünk.

Utána ebéd a kerek asztaloknál. Még néhány szellemesség, még néhány pletyka, aztán búcsúzkodás. Kézfogások, puszilkodás, shalom, viszlát – ki tudja, mikor. Mindnyájan éreztük, hogy ez volt az utolsó találkozás. Előbb-utóbb vége az életnek.

Hazafelé Eszti feltette a kérdést:

– Miért nem érdeklődik senki, hogy mit érzünk, mit tettünk az életünkben, amely csak egészen véletlenül maradt meg a nagy háborúban, és itt a sok kis háborúban?

Nincs erre válasz, csak következményeivel élünk együtt.

Hány gyereked van? Hány unokád, ükunokád? Hányszor cseréltél életársat? Ki a társad? Hallottad, egyikünk vagy másikunk már az idősek otthonában él?

Szerencsénkre a betegségekre nem maradt idő.

Gyermekkori emlékek

Az első rádió.

Tíz éves koromig egy budai családi szállodában laktunk, mert nem volt pénzünk lakbérre. A szemközti szomszédunk egy kissé furcsa, gyermektelen házaspár volt. A férfi mindig szunyókáló, ötvenes matematikus, felesége kicsit fiatalabbnak nézett ki, telve temperamentummal. Juliskának hívták. A jól ismert költő-írónak, Szép Ernőnek volt testvére. Juliska egy kicsit bolondozó, túlfűtött egyéniség volt, sokat unatkozhatott egyedül otthon, amikor a férje dolgozott. Sok szórakozása nem lehetett. Néha bebeskopogtatott hozzánk megmutatni a főztjét, úgy emlékszem legtöbbször rizst készített magának. Aztán bebeskopogott az új kalapjaival is. Néha verseket írogatott fivére nyomdokain járva, és felolvasta nekünk dilettáns költeményeit. Juliska nagyon büszke volt fivérére, aki ismert, befutott író volt a harmincas években a kis- és nyárspolgári budapesti társadalmi körökben. Dacára a fasiszta politikai rezsimnek, ezekben az években a zsidók még komoly szerepet játszottak a magyarországi kulturális életben. Szép Ernő, a felvidéki vallásos zsidó családból származó író szentimentálisan hazafias magyar rímeivel felkapott volt annak ellenére vagy annak köszönhetően, hogy kicsit gejl, „smelc” stílusban írt. Mondhatni, hogy Szép Ernő „széplelkű” naiv magyar volt, ameddig 1944-ben haláltáborba nem került a félmillió magyarországi zsidóval együtt. A kevesek közé tartozott, aki túlélte. Egyénisége megtört, de megmaradt szellemességét szarkasztikusan fejezte ki a háború után: „Én Szép Ernő **voltam...**”

Juliska egyszer egy hónapban meghívta Ernő fivérét délutáni teára. Az invitálást levélben, néha prózában, néha rímben küldte el a legfeljebb tíz percnyi távolságban lakó fivérének. A meghívó levelet, még elküldése előtt, felolvasta nekünk.

A kispolgári elragadottsággal teli Juliska nagyon szeretett engem, mert gyermektelen volt, és rengeteg szabadidővel rendelkezett. Egyszer engem is, a hatéves kisfiút meghívott délutáni teára a (nagyon tisztelt) költő társaságában. Fogalmam sem volt, hogyan kell viselkednem, azt hiszem, zavaromban az arcom kipirult, alig vártam, hogy befejeződjön ez a hülye ceremónia.

Juliskáéknak volt rádiójuk is, és mindig behívott, ha a gyerekek számára volt közvetítés. Nagyon szerettem ezeket a rádióműsorokat hallgatni. Azokban az években a rádió még luxusnak számított, és alig volt a mi köreinkben olyan család, amelyiknek volt vevőkészüléke. Nekünk sem volt. Körülbelül nyolc éves lehettem, amikor úgy gondoltam, hogy a kevés spórolt zsebpénzemből vehetnék magamnak egy rádiót. Néha kaptam a rokonságtól egy kevés zsebpénzt, és saját bevételtem is volt, mert a templomi énekkarban, ahol tag voltam, kaptunk egy kis gázsit. Kikértem a szüleim véleményét, majd beleegyezését a tervhez. Szüleim nem csak beleegyeztek, hanem anyagilag segítettek is a kivitelezésben.

Egyik este érkezett egy technikus, és hozott egy rádiót kipróbálásra. A készülék használt volt, az én boldogságom és elragadottságom viszont hártatlan. Akkor már kezdődtek a háborús évek, anyám testvérei és rokonsága, akik a közelünkben laktak, sokszor átjöttek esténként, hogy együtt hallgassuk a londoni rádió magyar nyelvű propaganda adását. Ez ugyan tiltott és veszélyes volt, ráadásul nehezen lehetett fogni a rövidhullámú adást. A rádióvevő technikailag még kezdetleges volt, és a magyar titkosszolgálat is zavarta az angliai híradásokat. Alig lehetett hallani, megérteni a szándékosan zavaró sípolások és zörgések háttérében a szöveget. A hangerősséget nem mertük fokozni, az ablakokat, ajtókat bezártuk, a szobát besötétítettük és lélegezet-visszafojtva vártuk az ismert jelzést. Máig is hallom emlékeimben Beethoven ötödik szimfóniájának nyitányából a dobpergést – *ta-ta- ta- tam....ta-ta- ta - tam...RÁDIÓ LONDON, IIT A BBC MAGYAR NYELVŰ ADÁSA*. Ilyenkor szinte elakadt a lélegzetünk az izgalomtól. Mindenki körülülte-állta a gépet, fülelt, és szomjasan ittuk a remény szavait, amelyek a legtöbbször messzire eltávolodtak, elhalkultak a zavarástól, néha már nem is lehetett érteni.

Nagyon féltünk, mert olyan híreket terjesztettek a magyar biztonsági körök, hogy a zsidók bezárkóznak, és a londoni adás elektromos hullámain irányítják az ellenséges angol bombázókat. A magyar titkosszolgálat elektromos eszközökkel keresi azokat a lakásokat, amelyekben Londont hallgatják. Én szinte remegtem a félelemtől.

Aztán az az érzés, hogy mégsem vagyunk egyedül, és messze-messze,

az angol szigeteken szervezik már a mi megmentésünket. Erről az elképzelésről ma már tudjuk, hogy nem volt reális, akkor mégis nyújtott egy kis lelki támaszt.

Teltek a háború éveit. Hitler nem kapitulált London jóslatai és a mi reményeink ellenére, éppen ellenkezőleg, a harcok helyszíne közeledett, de a háború vége egyre távolodott tőlünk. Egyre több csata helyszíne lett ismert számomra: véres harcok Sztálingrádban, Észak-Afrikában fordult a kocka, Tobruk, El Alamein, Bengázi. Aztán Szicília és a szövetségesek lassú előrenyomulása Dél-Olaszországban. A BBC beszámolt, és a magyar adás is közölte a híreket, pár napi vagy heti késéssel. A felnőtt rokonság állandóan kérte, hogy hallgathassa az esti londoni adást, de nekem néha már mészem lett ettől, mert így le kellett mondanom a vidám operett- és kívánság hangversenyekről. Ez Karádi Katalin meg a Latabárok ideje volt, és én még csak tíz éves voltam. Végeredményben úgy gondoltam, hogy ez a rádió az én tulajdonom! A nehezen spórolt pénzből vettem, mégiscsak nevetséges, hogy Hitler beszédének hallgatásáért (azt természetesen szabad volt hallgatni) állandóan lemondjak élvezeteimről.

1944. március idusa után egy héttel, 13. születésnapomon beszolgáltattam a rádiómat a magyar államnak a zsidó rendeletek értelmében.

Dénes

1946 nyarán a cionista mozgalomban ajánlották, hogy tíz napos nyári táborozáson vegyek részt a Bükk-hegységben. Az ifjúsági cionista mozgalmak annak idején a cserkész-ideológia egy részét vették át. Rendszerint kék inget, rövidnadrágot hordtak, sokat jártak kirándulni a természetbe, táboroztak. Lényeges különbség volt a háború előtti cserkészmozgalommal szemben, hogy alapvetően önálló zsidó állam alapítását az akkor még Palesztinának nevezett terület egyik részén és az odavándorlást tartották legfőbb céljuknak. Azonkívül koedukált, 10-20 tagú lány-fiú csapatokba szervezték őket.

Nem sok fiatalot ismertem, és kicsit zavart a gondolat, hogy szinte mindenki idegen lesz körülöttem, de mégis elhatároztam, hogy részt veszek a mozgalomban.

Hozzávetőlegesen 200 serdülőkorú fiatal utazott a vonaton a Miskolc környéki erdőségbe. A vagon, amelyben elhelyezkedtünk, megtelt zajongó, éneklő visítózó, temperamentumos 16-18 éves gyerekekkel. Nem találtam a helyemet közöttük. Háromórás vonatkozás után megálltunk az egyik faluban, és a vezetőség közölte, hogy másfélórás gyaloglás van előttünk a táborozás helyéig.

Kis csoportokban indultunk el. Az út a zöld erdőségen keresztül vezetett, hátizsákokkal felmálházva a júliusi kánikulában egyre többen elfáradtak a gyaloglásban, le-lemaradoztak, leültek, és főképpen a lányok panaszkodni, nyafogni kezdtek. Hirtelen megjelent mellettük egy kicsit idősebb vörös hajú fiú, aki határozott hangon megpróbált lelket önteni a tikkadt társaságba. Amikor ez nem nagyon segített, elkezdte korholni őket német nyelven, olyan hangnemben, melyet jól ismertem a német KZ táborokból. Rögtön megértettem, hogy ez a fiú szintén "ott" volt, ahol én is 1944-45-ben. Ez elég ritkaság volt ebben a körben, mert a legtöbb hasonló korú fiatal Budapesten vészelt át a holokausztot. Elhatároztam, hogy közeledek hozzá, és megpróbálok barátságba kerülni vele. Dénes volt a neve, és a legtöbben ismerték. Kettőnknek közös volt a háttere: sorsunk. Dénes a mozgalomban is megtartotta a nevét, ami ritkaság volt, általában héber nevet kellett felvenni a cionista tagoknak. Ez arra utalt, hogy Dénes kivételezett helyzetet vívott ki magának.

A táborozás alatt nem sikerült barátkoznom Dénessel, de utána a budapesti cionista fészekben az ő vezetésével alakult meg a Matara nevű 15 tagú csapat, amelynek én is tagja lettem. Megtudtam, hogy Dénest egy kis vidéki városból szüleivel, testvérével együtt deportálták, és csak ő maradt életben a családjából. A felszabadulás után Pesten befogadta őt viszonylag fiatal nagynénje, akinél két hasonló korú lányunokatestvér is nevelkedett. Sikerült rövid idő alatt összebarátkoznom Dénessel, aki egy évvel volt idősebb nálam, és a szememben guru volt. Szinte teljesen a befolyása alá kerültem, mert nagyon tetszett magabiztos viselkedése,

szervezőképessége és vezető egyénisége. Tudott hatni a környezetére, a lányoknál nagy sikere volt, és akit lehetett, azt ki is használta.

Dénes tudta, hogy apámnak üzlete van, nekem sok zsebpénzem, és nem egyszer fordult hozzám kölcsönért, ha elfogyott a nagynénjétől kapott zsebpénze.

Gyakran jártuk Dénessel és három-négytagú társaságunkkal a pesti utcákat, vagy meglátogattuk a közeli cionista bentlakó otthonokat a szokásos délutáni találkozásaink során. Néha szüksége volt egy kis pénzre is. Dénes impulzív gyerekember volt, heves, és mindig úgy vélte, hogy neki van igaza. Mint csapatunk vezetője, néha dühös volt, és kiabált is velünk. Termete miatt úgy viselkedett, mint egy kis Napóleon. Sokszor megszegényítette a csapat tagjait. Tudtam, hogy engem sem vesz túl komolyan, néha gúnyolt is, de fontosnak tartottam a barátságát, és igyekeztem nem törődni sértő viselkedésével. Rossz természete ellenére, vagy talán éppen ezért vonzódtam hozzá, túl nagyra becsültem. Valahogyan arra emlékeztem, hogy ő is - mint én - „ott” volt a halál torkában, és mindkét szülő után árván maradt. Barát volt, sorstárs.

Csaknem kétévi cionista cserkészkedés után a csapat egy részével beköltöztünk egy mezőgazdasági előképző csoportba (héberül hacksará). Ott is Dénes volt a vezető, és a baj akkor kezdődött, amikor magához vette a pénzügyek intézését is. Néhány hónap után megbukott Dénes, mert a pénz kezelése nem volt rendben, hiány keletkezett, még a mindennapi betevőre sem mindig jutott. Két részre szakadt a csapat, én hű maradtam Déneshez. Ott ismerkedtem meg Esztivel, aki máig is a feleségem, két felnőtt gyermekünk édesanyja, akivel öt unokánk nagyszülei vagyunk. Visszatérve Dénesre, attól a perctől, hogy barátok lettünk Esztivel, kihűlt köztünk a baráti viszony.

1949 tavaszán Izraelbe „alijáztunk” (kivándoroltunk). Az első hetekben egy kibuc kollektívájában éltünk, Dénes is ott volt, utána Esztivel elhagytuk a csoportot, és Jeruzsálemben kezdtünk új életet. Teljesen megszakadt a kapcsolat Dénessel.

****

A hetvenes évek végén, gyermekeink már 15 és 21 évesek voltak, Tel-Avivban laktunk, ahonnan én egy hosszabb továbbképző kurzusra Németországba kerültem, amikor Dénes egy harmadik barátunkkal beállított hozzánk. Korábban hallottuk, hogy Amerikában él, ott alapított családot. Voltak rokonai Izraelben, őket jött meglátogatni, és velünk is találkozni akart. Eszti volt otthon a gyerekekkel, amikor becsöngetett a volt barátom.

Eszti bemutatta nekik a gyermekeinket, majd leültek beszélgetni. Amikor értesültem a váratlan vendég látogatásáról, nagyon sajnáltam, hogy nem voltam otthon, hiszen sok év eltelt, és a múlt félreértései, nehezítései már régen feloldódtak. A látogatás vége felé Dénes félrevonta a 21 éves fiúnkat, Rafit, és elmesélte neki, hogy nagyon jó barátok voltunk. Ha New Yorkba kerül, vegye fel vele a kapcsolatot, és ha tud, a segítségére lesz. Szép és megható gesztus volt Dénestől. Rafi tényleg New Yorkban tanult és dolgozott, karriert csinált, de nem élt Dénes ajánlatával.

Az évek múltak, Rafi fiúnk elsőéves master tanulmányai idején ellátogattunk mi is Manhattanbe. Felhívtuk Dénest, aki estére meghívott magukhoz. Dénes kedvesen fogadott, viselkedése egy kicsit amerikai lett, engem Archie Bunker típusára emlékeztetett, de szívélyes volt. Munkahelye a Wall Streeten volt, nem a tőzsdén, hanem egy magas épületben, ahol a villanyszerelők vezetőjeként dolgozott. Megbeszéljük, hogy egyik délután, munkaidő után megvárjuk, és elvisz bennünket a lakására. Izgalommal vártunk rá a megjelölt időben, vajon harminc év múltával milyen embert fogunk viszontlátni?

Hirtelen megjelent a többi dolgozóval a kijáratnál, rögtön felismertem. Izraelben akkor már szokás volt a férfiak között is pusztítani a köszönéskor, de ő vonakodva fogadta a gesztust. Dénes a helyi vasútállomásra irányított bennünket, közben a beszélgetés érezhetően kissé dőcögött. Megérkeztünk, bemutatta a feleségét, aki igen szimpatikus, gömbölyű asszony volt, beszélt héberül, hiszen önkéntesként élt Dénes kibucában. A nő jelenlétében megtört a jég, feloldódott a hangulat. Előkerültek a képes albumok, felidéztek a közös emlékeket. Aztán Dénes telefonált a

St. Louis-ban élő közös barátunknak. Kicsit beszélgettünk – a semmiről. Ott aludtunk, reggel búcsúzás, Dénes már korán elment a munkába, a felesége – aranyos teremtmény - kikísért a vonathoz. Néhány órán keresztül harminc évvel korábbi közös múltunkat éltük át újra.

Pár év múltán megszületett Drorit lányunk első gyermeke, és utunk ismét Manhattanbe vitt. Dénes feleségével meglátogatott bennünket. Hoztak egy kis horgolt babaruhát az újszülöttnak. Ismét beszélgetés, Dénes mesélte, hogy már nyugdíjas, aztán azt kérdezte, illetve ajánlotta, hogy „az egész családotok itt van, ti is átjöhetnétek ide lakni, nem?” Én hallva ezt, azt gondoltam magamban, hogy Dénes soha sem volt alaposan és reálisan gondolkodó ember, és olyan is maradt.

A számítógépes korszakban Dénes megtalálta Skype-on. Felvettük a kapcsolatot, és Dénes a távolból azt kérdezte: „Mordi, te vagy az?”. Hangja kicsit izgatottnak tűnt. Mondta, hogy nem egészséges. Volt még két-három rövid beszélgetésünk, kérdezte, hogy tudok-e valakiről a régi csapatból, barátokról, van-e Skype-juk, szeretne beszélgetni a régiekkel. A legutolsó alkalommal hangja megtörtnek tűnt.

Dénes, ifjúkori csalódásom alanya, de mégis a barátom – 75 éves korában elhunyt.

Apám emléke

Északnyugat-Németországban egy festői kis fürdőhelyen építettek egy modern központi irattárat, amelyben összegyűjtötték az összes olyan náci fogoly dokumentációját, akit internáltak a koncentrációs táborokba. Az irattár német precizitással, számítógépes rendszerrel működik. E-mailben megkerestem őket, és rövid három hét után elküldték a fogásom alatt készült összes iratom másolatát.

Utána ismét megkerestem az irattárat, apám dokumentumait kérve. Késedelem nélkül elküldték. Édesanyámról nincsenek iratok, mert az első nap megölték az auschwitzi gázkamrában, elégették a tetemét. A félmillió meggyilkolt magyarországi zsidóról nem vezettek iratot a né-

metek, még egy rövid megjegyzésre sem méltatták őket.

Az apámról keletkezett iratokból megtudtam, hogy a dachauai táborban két lábujj-amputáción esett át. Az elsőt 1945. január 13-án végezték el, a második műtét 1945 februárjában történt.

Én csak a májusi felszabadulás után néhány héttel, találkozásunk reggelén tudtam meg, hogy mi történt velem. Az amputációk következtében igen nehézkes járással nem kímélve magát elindult a 100 kilométeres útra, hogy megkeressen engem. Mert megtalálta nevemet a túlélők között egy névsorban, megküzdött a hosszú és nehéz út viszontagságaival, pedig akkor még vonatkapcsolat sem volt. Az idő tájt, másfél hónappal a májusi felszabadulás után az Exberg nevű kolostorban voltam. A kolostor egy része amerikai katonai kórházként működött a környéken felszabadult zsidók számára.

Én rossz fizikai és nehéz lelki állapotban kerültem Exbergbe.

Három héttel a felszabadulás után tévedés következtében egyedül maradtam egy már felszámolt táborban, az Exberg kolostor mellett. Nagyon meredek ösvényen kellett felkapaszkodnom egy mély völgyből. Egyedül voltam, lábaim tele félig gyógyult sebekkel. A gyöngeségtől alig bírtam az utat a kolostorig. Az segített, hogy elképzeltem, édesanyám már vár rám Budapesten, és milyen nagy lesz a közös örömünk, ha hazaérek. Ez volt az egyetlen alkalom, mikor élesen magam elé tudtam képzelni anyámat. Azóta elmosódott az emléke, már nem tudom felidézni.

Apám mesélte, hogy a hideg télben megfagytak a lábujjai a szabadtéri fizikai munkán, és több lábujját a dachauai koncentrációs táborban egy SS orvos tiszt amputálta, megmentve ezzel az életét. Ez a történet szinte teljesen érthetetlen – egy SS tiszt megment egy zsidó internáltat? Szinte tragikomikus helyzet! A magyarázat az lehetett, hogy Dachau tábora a nemzetközi Vöröskereszt felügyelete alatt állt, a németek pedig nem akartak túl sok halálesetet adminisztrálni. A másik feltételezés, hogy a háború a vége felé tartott, talán a tiszt „jó pontokat” akart szerezni egy esetleges felelősségre vonás előtt. Apám szerint a tiszt nem tudta, hogy kit fog műteni, mert amikor odalépett a műtőágy mellé megkérdezte

apámat, hogy olasz-e a nemzetisége? Apámnak olaszos orra és sötét bőre volt. Apám egyenes és nem túl óvatos válasza ellenére, hogy ő magyarországi zsidó, mégis megmútotta, kétszer is, először az egyik, aztán a másik lábát.

Nem részletezem váratlan találkozásunkat Exbergben, ezt megírtam első könyvemben. Mindketten túléltek a szörnyű németországi évet, de nem tudtam megbocsátani apámnak édesanyám elvesztését. Ez a trauma kísért állandóan, mert családunk tragédiáját Budapest elhagyása okozta 1943-44-ben. Persze ezt senki nem tudhatta előre, apám csak jót akart.

Apám Bad Arolsenben tárolt iratai sok ismeretlen részletet tartalmaztak. Ott volt eredeti aláírása, amelyre jól emlékszem, és az alapvető adatok, történések.

Két lábán az ujjak amputációja.

A kényszermunkások névsorában, ahol az ő neve is szerepel:

GRÜNWALD EDE. Fogolyszáma: 79280.

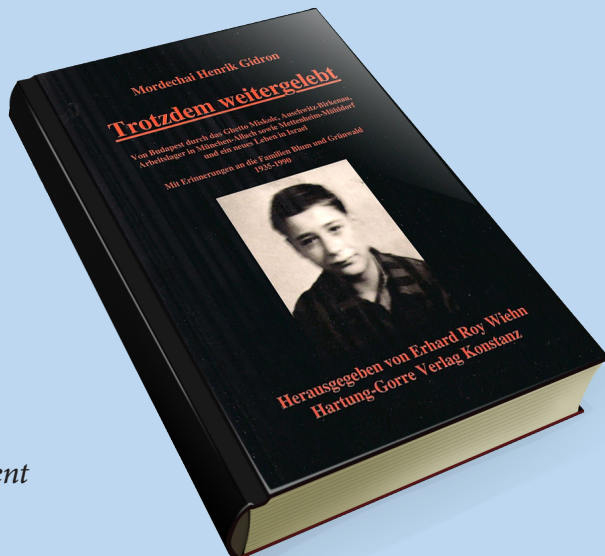
DACHAU

**Apám 71 éves korában, 1970-ben húnyt el Tel-Aviv városában.
Emléke mély fájdalommal tölt el.**

Vége

A SZERZŐ ELŐZŐ MEGJELENT KÖTETE:

*Német nyelven megjelent
2005-ben*

*Héber nyelven megjelent
2007-ben*

Magyar nyelven megtalálható az interneten, az alábbi címen:

SZÁLLODA GYERMEKKOR

<http://mek.oszk.hu/06500/06529>